

Staalkaarten Stadslandbouw+

Ontwikkelstrategieën om te komen tot stadslandbouw
in Almere Oosterwold

Ontwikkelstrategieën om te komen tot stadslandbouw in Almere Oosterwold

In opdracht van Werkmaatschappij Almere Oosterwold

© 2011 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO) onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO.

Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, Business Unit Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten.

DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

Projectnummer: 3250216700

Auteurs:

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR:

Jan Eelco Jansma
Esther Veen
Arjan Dekking
Marcel Vijn
Wijnand Sukkel
Maureen Schoutsen
Andries Visser

Land & Co (hoofdstuk 4):

Maria van Boxtel
Helmer Wieringa

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving, onderdeel van Wageningen UR
Business Unit Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten

Adres : Postbus 430, 8200 AK Lelystad
: Edelhertweg 1, Lelystad
Tel. : +31 320 291 111
Fax : +31 320 23 04 79
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Samenvatting

De Concept Structuurvisie Almere 2.0 voorziet voor de oostzijde van Almere in een nieuw type verstedelijking. Almere Oosterwold is de plek waar het meest landelijk stadsdeel van Almere ontwikkeld wordt. Duurzaamheid en lokale ontwikkeling gaan hier hand in hand op ca. 4.000 ha polderland. Nieuwe buurtschappen, landgoederen en kleine kernen liggen ingebed in een productief landschap waar stadslandbouw een belangrijke drager wordt. De transitie van het huidige landschap met landbouw die gericht is op de wereldmarkt naar een stedelijk landschap met voedsel, diensten, energie, kringlopen, grondstoffen en water als leidraad wordt de uitdaging voor de komende 20 jaar.

Dit rapport verkent de vraag hoe stadslandbouw economisch, ecologisch en sociaal gezien kan bijdragen aan de ambities van Almere Oosterwold. De vraag concentreert zich rond mogelijke bedrijfstypen, mogelijke verbindingen met de stad, organisatievormen en mogelijke locaties. Maar het is ook belangrijk meer te weten over randvoorwaarden, kansen en potentiële belemmeringen van het beoogde productieve landschap. En uiteindelijk de kernvraag, wat wordt de ontwikkelingsroute naar stadslandbouw in Almere Oosterwold.

Stadslandbouw is veelkleurig. Het kent verschillende vormen en op verschillende schalen, van de tomatenplant op het balkon via commerciële stadsboerderijen tot het agropark. Dit rapport beschrijft de meest belangrijke voorbeelden of archetypen van stadslandbouw met daarbij één of meerdere voorbeelden uit de praktijk: de voedselboerderij, het energiebedrijf, het kringloopbedrijf, het educatiebedrijf, het community bedrijf, het zorgbedrijf, de groenbeheerder, het distributiebedrijf, groene daken, landgoederen, de producerende wijk en agroparken. De voorbeelden die aangedragen worden om de archetypen te onderbouwen, zijn veelal zelfstandig opererende eenheden, bedrijven of combinaties van bedrijven (landgoederen en Agroparken).

De geschetste archetypen zijn vervolgens nader gespecificeerd voor Almere Oosterwold, door ze te voorzien van kentallen als bedrijfsgrootte, minimale perceelgrootte, werkgelegenheid en omzet. Deze kentallen dienen als basis voor het ontwerp (bijv. met welk perceel en bedrijfsgrootte moet straks rekening gehouden worden).

Om stadslandbouw daadwerkelijk in de praktijk te kunnen brengen, is het van belang de regelgeving en het beleidsinstrumentarium goed te kennen. In het kader van de ontwikkelingsstrategie voor stadslandbouw in Almere Oosterwold zijn de Wet ruimtelijke ordening (Wro) en de Wet Milieubeheer (Wm) belangrijk. In de Wro moet de toekomstige handelingsruimte van stadlandbouw in Almere Oosterwold worden vastgelegd. De Wro bepaalt immers de gebruiks- en bouwmogelijkheden. De Wm stelt vast waaraan inrichtingen moeten voldoen, of na vergunning aan moeten voldoen. De Wm kan onverwachte knelpunten kan geven, met name bij de verweving van veehouderij en menselijk verblijf. In bijlage 1 zijn de bedrijfstypen uit de twee voorgaande hoofdstukken gekoppeld aan de Wro en Wm. Het geeft zo een overzicht van de wettelijke randvoorwaarden uit Wro (bestemming) en Wm (verweving van functies) bij het ontwerpen stadslandbouw in Almere Oosterwold.

Als Almere Oosterwold zich volledig gaat richten op voedselproductie voor Almere, wat houdt het palet producten dan in en voor hoeveel Almeerders zou dan geproduceerd kunnen worden? Deze vraag is uitgewerkt aan de hand van 5 'menu's':

1. Huidig
2. Vegetarisch
3. Veganistisch
4. Volledig plantaardig
5. Groenten

Uitgaande van de toekomstige 2.000 ha stadslandbouw in Oosterwold zouden ruim 7.500 (huidig menu) tot

bijna 18.000 (veganistisch menu) inwoners volledig gevoed kunnen worden. Stel dat er in Oosterwold alleen maar groente en fruit voor de stad wordt geproduceerd dan kan theoretisch aan de vraag van bijna 180.000 inwoners voldaan worden.

Lokale productie is onmogelijk zonder een uitgekiend distributienetwerk. Welke rol zou de gemeente moeten spelen als het gaat om de distributie van de producten uit Oosterwold (en omgeving)? Deze rol lijkt “beperkt” tot het stimuleren, bijebrengen en faciliteren van producenten en afnemers. Een cruciale rol, omdat in het gebied bijna vanaf nul gestart wordt met lokale vormen van distributie.

De beoogde transitie van het gebied zal geleidelijk –organisch- plaatsvinden. Dit betekent dat over een periode van 20-30 jaar het areaal landbouw zal krimpen van 4.000 naar ca. 2.000 ha. De landbouw zal tevens van functie veranderen. De krimp van de landbouw zal ertoe leiden dat er in het gebied ruimte komt voor andere functies, zoals natuur, recreatie en natuurlijk wonen en werken. In het gebied zullen energievraag, wateropvang en kringlopen lokaal geregeld moeten worden. Hier kan de landbouw een belangrijke rol spelen, als beheerder van de wateropvang, producent van energie of als afnemer van reststoffen. Daarnaast is de wens dat het gebied voedsel voor de lokale markt (Almere en de regio) gaat produceren.

Kijkend naar de randvoorwaarden zal de beoogde transitie iets weg kunnen hebben van een kleuromslag (vergelijk met scheikunde proefje: lakmoesproef). Om die kleuromslag voor stadslandbouw te bewerkstelligen zijn drie stappen nodig:

1. Transitie bestemming
2. Transitie ondernemers/ondernemerschap
3. Transitie omgeving

Op niveau van [bestemming](#) zal in de Wro stadslandbouw duidelijk omschreven moeten worden. De bestemming beschrijft de handelingsruimte van de toekomstige stadlandbouw. Naast de bestemming zou ook het grondeigendom bestemd kunnen worden. Door de (landbouw)grond in Oosterwold onder te brengen in een onafhankelijke Stichting of trust kan het grondgebruik beter bestemd worden. De trust zou (ten dele) gefinancierd kunnen worden met (kapitaal van) het bedrijfsleven en particulieren uit Almere en de regio. Hiermee creëer je een extra verbinding tussen Oosterwold en de stad: deelneming is betrokkenheid.

Naast het stellen van kaders via Wro en voorwaarden (grond) zal de transitie van de [ondernemers/ondernemerschap](#) gefaciliteerd kunnen worden. Kijkend naar de huidige groep ondernemers is er een kleine groep enthousiastelingen. Deze groep zou gestimuleerd kunnen worden om stappen te zetten naar op de stad gerichte landbouw. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van al bestaan de structuren en de ideeën. Mogelijk kan gezamenlijk voor één of enkele ondernemers ruimte om te experimenteren gerealiseerd worden. Deze experimenteerruimte kan helpen andere ondernemers (de grotere groep twijfelaars) te prikkelen en het draagt bovendien bij aan het verder ontwikkelen van het instrumentarium voor de transitie in het gebied. Om deze agrarische transitie te leiden zou de gemeente onder het mom van ik bouw mijn boerderij in Almere Oosterwold een gebiedsregisseur kunnen aanstellen. Deze regisseur is het centrale aanspreekpunt voor de ondernemers (en anderen) die hun bedrijfsvoering willen veranderen of nieuw in Oosterwold willen vestigen. De beoogde transitie is niet alleen nieuw voor de betrokken gemeenten en ondernemers. Ook de andere stakeholders in de regio, zoals waterschap, ROVB, ontwikkelaars en bewoners zullen een omslag moeten maken wil de transitie succesvol worden.

In het spoor van de transitie van de bestemming en de ondernemers volgt die van de transitie van de [omgeving](#). Belangrijk is dat het gebied (qua stadslandbouw) enerzijds aansluiting vindt met de bestaande stad en anderzijds met de regio. Een vloeiende grens en daarmee wederzijdse betrokkenheid tussen stad en regio voorkomt dat Oosterwold uiteindelijk een (ver)stedelijk(t) eiland tussen Almere en de regio wordt.

Bij de afweging welke ontwikkelingsstrategie nodig is voor stadslandbouw in Oosterwold, zal de ontwikkelingsmaatschappij Oosterwold (gemeente Almere en de regio) zich steeds moeten afvragen wat gebeurt er als er niets gedaan wordt.

Inhoudsopgave

pagina

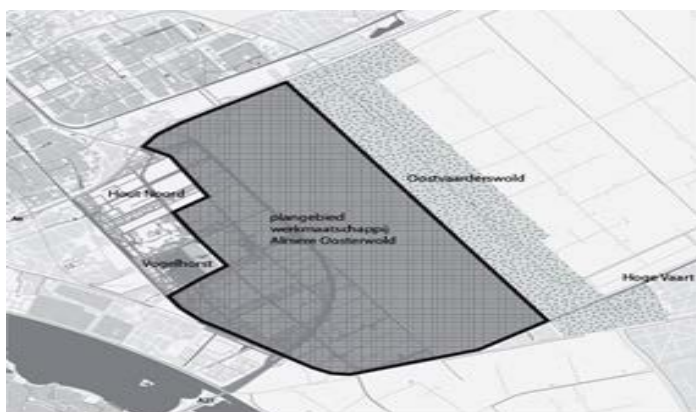
SAMENVATTING.....	3
1 INLEIDING	7
1.1 Stadslandbouw en Almere Oosterwold.....	7
1.2 Staalkaarten.....	8
1.3 Methoden, traject en leeswijzer.....	8
2 ARCHETYPEN VAN STADSLANDBOUW.....	9
2.1 De voedselboerderij.....	9
2.2 Het energiebedrijf.....	10
2.3 Het kringloopbedrijf.....	11
2.4 Het recreatiebedrijf.....	11
2.5 Het educatiebedrijf.....	12
2.6 Community (bedrijf).....	13
2.7 Het zorgbedrijf.....	14
2.8 De groenbeheerder.....	15
2.9 Het distributiebedrijf.....	16
2.10 Groene daken.....	17
2.11 Landgoederen.....	18
2.12 De producerende wijk.....	18
2.13 Agroparken.....	20
3 SPECIFICATIE BEDRIJFSTYPES STADSLANDBOUW.....	23
3.1 De voedselboerderij.....	23
3.2 Het energiebedrijf.....	24
3.3 Het kringloopbedrijf.....	24
3.4 Het recreatiebedrijf.....	25
3.5 Het educatiebedrijf.....	25
3.6 Community bedrijf.....	25
3.7 Het zorgbedrijf.....	26
3.8 De groenbeheerder.....	26
3.9 Het distributiebedrijf.....	26
3.10 Groene daken.....	27
3.11 Landgoederen.....	27
3.12 De producerende wijk.....	27
4 RELEVANTE WET- EN REGELGEVING.....	29
4.1 Formele wetgeving in relatie tot gemeentelijk domein.....	29
4.2 Formele wetgeving voor overheid als uitvoerder of grondeigenaar.....	31
4.3 Invloed en betrokkenheid gemeente buiten formele domein.....	31
4.4 Bedrijfstypen, producten en juridische belemmeringen.....	34
5 BIJDRAGE OOSTERWOLD AAN DE VOEDSELVRAAG.....	35
5.1 Uitgangspunten.....	35
5.2 Beschrijving menu's.....	35
5.3 Berekening.....	36
5.4 Resultaten Almere.....	37

	pagina
6	DISTRIBUTIE REGIONALE PRODUCTEN 39
6.1	Van producent naar eindgebruiker (B to C) 39
6.2	Van producent naar tussenschakel (B to B) 41
7	CONCLUSIE & ADVIES 43
8	BRONNEN 47
	BIJLAGE 1. BEDRIJFSTYPEN, PRODUCTEN EN JURIDISCHE BELEMMERINGEN 49
	BIJLAGE 2. OVERZICHT RELEVANTE WET- EN REGELGEVING 53

1 Inleiding

1.1 Stadslandbouw en Almere Oosterwold

De Concept Structuurvisie Almere 2.0 voorziet voor de oostzijde van Almere in een nieuw type verstedelijking. Almere Oosterwold is de plek waar het meest landelijk stadsdeel van Almere ontwikkeld wordt. Duurzaamheid en lokale ontwikkeling gaan hier hand in hand op ca. 4.000 ha polderland (figuur 1). Nieuwe buurtschappen, landgoederen en kleine kernen liggen ingebed in een productief landschap. Dit productieve landschap staat in dienst van stad en regio, niet alleen door het bieden van groen, rust en ruimte maar ook door haar bijdrage aan het sluiten van kringlopen, de opvang van water, de recreatievoorzieningen, het aanbieden van zorg en de productie van energie uit stedelijk afval. Bovenal zal het landschap voedsel produceren en verwerken voor de stad en regio. Stadslandbouw¹ wordt daarmee de drijvende kracht van Almere Oosterwold.

Figuur 1. **Plangebied Almere Oosterwold wordt begrensd door de A6, de A27, de Goiseweg en aan de oostkant het toekomstige natuurgebied Oostvaarderswold. Het plangebied ligt ten dele in de gemeente Almere en ten dele in de gemeente Zeewolde.**

De transitie van het huidige landschap met landbouw die gericht is op de wereldmarkt naar een stedelijk landschap met voedsel, diensten, energie, kringlopen, grondstoffen en water als leidraad wordt de uitdaging voor de komende 20 jaar. De beoogde drijvende kracht achter deze transitie moet komen van de huidige en toekomstige bewoners. Particulieren, stadsboeren en andere ondernemers zullen gezamenlijk stedelijke en natuurlijke systemen zo met elkaar verbinden dat er nieuwe woonvormen ontstaan en nieuwe business wordt ontwikkeld.

De beoogde ontwikkeling van Almere Oosterwold is een transitie die in tijd en omvang uniek is. De Werkmaatschappij Oosterwold gebruikt de komende 2 jaar om een ontwikkelingsroute voor te bereiden. Er ligt geen blauwdruk klaar voor de gemeente Almere en de regio noch voor beoogde bewoners en ondernemers. De transitie zal dan ook stapsgewijze –organisch- plaatsvinden.

De Werkmaatschappij Almere Oosterwold is één van de vier werkmaatschappijen van het Integraal Afspraken Kader Almere 2.0 (IAK) dat voortkomt uit het Rijksregioprogramma Amsterdam-Almere-Markermeer (RRAAM). De werkmaatschappij Oosterwold staat voor de uitdaging om de oostkant van Almere een ontwikkelingsstrategie op te stellen. Ze doet dit in nauwe samenwerking met rijk en regio.

¹ Wij definiëren stadslandbouw als het produceren van voedsel en daaraan gerelateerde diensten in, om en vooral voor de stad. Diensten zijn bijvoorbeeld onderwijs, zorg, horeca of groenbeheer, maar ook lokale energieproductie via vergisting van afval. Stadslandbouw is breed, van het kropje sla in het plantsoen in de wijk tot de commerciële onderneming in de stadsrand.

1.2 Staalkaarten

Dit rapport verkent de vraag hoe stadslandbouw economisch, ecologisch en sociaal gezien kan bijdragen aan de ambities van Almere Oosterwold. De vraag concentreert zich rond mogelijke bedrijfstypen, mogelijke verbindingen met de stad, organisatievormen en mogelijke locaties. Maar het is ook belangrijk meer te weten over randvoorwaarden, kansen en potentiële belemmeringen van het beoogde productieve landschap. En uiteindelijk de kernvraag, wat wordt de ontwikkelingsroute naar stadslandbouw in Almere Oosterwold.

De overkoepelende thema van dit rapport is daarom staalkaarten² te ontwerpen die inzicht geven in de bijdrage die stadslandbouw kan leveren aan een duurzaam en dynamisch Almere Oosterwold. De staalkaarten van stadslandbouw geven een overzicht van de mogelijke vormen van stadslandbouw in Almere Oosterwold en hoe deze zouden passen in het gebied. Ze bieden bovendien inzicht in de randvoorwaarden om stadslandbouw hier tot ontwikkeling te brengen. Het brengt ook de potentiële ontwikkelingsrichtingen en de betekenis ervan voor Almere Oosterwold in kaart. De staalkaarten moeten bovendien de toekomstige ontwikkelaars, planners en gebruikers inspireren! Het zijn dan ook **staalkaarten stadslandbouw**⁺.

1.3 Methodes, traject en leeswijzer

Dit rapport is het eindproduct van een traject dat Praktijkonderzoek Plant & Omgeving van Wageningen UR (PPO) is gestart in samenwerking met de Werkmaatschappij Almere Oosterwold. Dit traject bevatte *drie werkateliers*, waarin PPO resultaten uit *deskstudies* op verschillende onderwerpen (zie hieronder) presenteerde. Deze resultaten werden gezamenlijk besproken. Uit deze werkateliers kwamen ook nieuwe vragen naar voren, die vervolgens ook door PPO beantwoord werden. Alle verzamelde informatie van de drie werkateliers en de deskstudies is vervolgens bijeengebracht in deze rapportage.

Het rapport bestaat uit de volgende onderdelen:

1. In het tweede hoofdstuk is het brede pallet van stadslandbouw in kaart gebracht. Verschillende typen stadslandbouw – manieren waarop stadslandbouw vorm kan krijgen – zijn gedefinieerd. Deze worden met concrete praktijkvoorbeelden ondersteund.
2. Het derde hoofdstuk geeft een meer specifiek inzicht in de verschillende bedrijfstypes die in hoofdstuk twee zijn beschreven; welke oppervlaktes zijn nodig en wat is dan de verwachte omzet.
3. In het vierde hoofdstuk is de relevante wet- en regelgeving waar de gemeente mee te maken krijgt bij het vormgeven van stadslandbouw in Oosterwold uiteengezet. Hierbij is onder meer gebruik gemaakt van een studie naar wet- en regelgeving in de multifunctionele landbouw. De kansen en knelpunten van deze wet- en regelgeving zijn ook geanalyseerd. Het hoofdstuk eindigt met een overzichtstabel waarin bedrijfstypen, producten en juridische belemmeringen naast elkaar worden gezet.
4. Vervolgens laat het vijfde hoofdstuk zien hoeveel hectare nodig is om de mensen in Oosterwold, in Almere anno nu en in Almere in 2030 te kunnen voeden. Hierbij zijn verschillende menu's met elkaar vergeleken, zodat ook inzicht ontstaat in de betekenis van verschillende voedselpatronen voor de 'foodprint' van Almere.
5. In hoofdstuk zes wordt vervolgens duidelijk gemaakt op welke verschillende manieren lokaal voedsel naar de stad gebracht kan worden. Hierbij is een onderscheid gemaakt naar voedsel dat meteen naar de consument gaat, en voedsel dat via een tussenpunt bij de consument terecht komt. De vormen worden met voorbeelden geïllustreerd.
6. Het rapport eindigt met een conclusie en advies (hoofdstuk 7).

---

² Staalkaart: kaart waarop stalen of monsters zijn geplakt; [figuurlijk] een akker of land met schone kleuren geschakeerd (bron: <http://www.encyclo.nl/begrip/STAALKAART>).

2 Archetypen van stadslandbouw

Dit hoofdstuk laat de veelkleurigheid van stadslandbouw zien, veelkleurig in werkwijze, type producten en verschijningsvormen. De hier geschetste vormen van stadslandbouw kunnen bijdragen aan de ambitie om in Oosterwold een gevarieerd en producerend landschap te creëren. Een landschap dat bovendien een goede economische basis heeft.

Zoals gezegd, stadslandbouw is veelkleurig. Het kent verschillende vormen en op verschillende schalen, van de tomatenplant op het balkon via commerciële stadsboerderijen tot het agropark³. Deze verschillende vormen van stadslandbouw hebben elk hun positie t.o.v. de stad en hun eigen doelen en bijdragen. Ze geven op hun eigen manier een invulling aan de stedelijke omgeving en bieden een eigenheid aan producten en diensten. Dit hoofdstuk beschrijft de meest belangrijke voorbeelden of archetypen van stadslandbouw met daarbij één of meerdere voorbeelden uit de praktijk. De voorbeelden dienen ter inspiratie, maar ook om te laten zien dat de archetypen geen fantasie zijn; ze bestaan. Omdat veel vormen van stadslandbouw meerdere doelen nastreven, passen sommige voorbeelden in meerdere categorieën.

De hieronder beschreven archetypen stadslandbouw zijn: de voedselboerderij, het energiebedrijf, het kringloopbedrijf, het educatiebedrijf, het community bedrijf, het zorgbedrijf, de groenbeheerder, het distributiebedrijf, groene daken, landgoederen, de producerende wijk en agroparken. De voorbeelden die aangedragen worden om de archetypen te onderbouwen, zijn veelal zelfstandig opererende eenheden, bedrijven of combinaties van bedrijven (landgoederen en Agroparken). Tussen de voorbeelden zitten commercieel opererende bedrijven maar ook initiatieven die geen commerciële intenties hebben maar vooral gestoeld zijn in de People en of Planet-kant van duurzaamheid.

2.1 De voedselboerderij

De voedselboerderij is een stadsboerderij waar de agrarische tak een grote rol vervult. Hoewel een bedrijf in of in de nabijheid van de stad vaak ook andere diensten aanbiedt, is het produceren van voedsel de hoofdactiviteit van het bedrijf. Vaak worden de producten ook direct aan de stedeling verkocht.

Voorbeeld: Stadsboerderij Almere

De Stadsboerderij van Almere is een commercieel bedrijf met vleeskoeien, akkerbouw en groenteteelt. Het bedrijf werkt op Biologisch Dynamische grondslag. De graasgebieden en de akkers liggen verspreid in en rond Almere (Pampushout, Buitenhout, Waterlandse Bos, Almeerderhout, Kievitsweg, Veluwe Kant en Overgooi). De boer beheert zo op milieuvriendelijke wijze de groene ruimte van Almere; Almere en andere regionale partijen verpachten de akkergronden aan de Stadsboerderij. Het areaal voor akkerbouw en groenteteelt is ca. 120 hectare. In de akkerbouw vormen de granen een belangrijke teelt. De groentegewassen van de Stadsboerderij zijn vooral bestemd voor de conservenindustrie. De boontjes, erwtes en mais komen in glazen potjes of in diepvriespakken terecht. Pompoenen gaan in de babyvoeding, witte kool naar de zuurkoolfabriek. Wortelen en rode bieten zijn (gedeeltelijk) voor de versmarkt bestemd. De producten van de Stadsboerderij zijn te koop in de supermarkt onder het biologische merk en in de natuurvoedingswinkels onder het Demeter-label. De Stadsboerderij heeft ook een kudde met ca. 100 koeien van het Italiaanse Marchigiana-ras. 's Zomers grazen ze in de bossen en 's winters in de potstal op de boerderij. Het vlees van de koeien wordt lokaal afgezet bij horeca en consumenten in en rond Almere.

---

³ Agroparken worden in de begripsvorming ook wel aangeduid als Metropolitane landbouw. Bij Metropolitane landbouw ligt de nadruk op de productie- en procesttechnologie van voedselproductie.

Het erf van de boerderij ligt op stadslandgoed de Kempphaan. Door activiteiten op het gebied van educatie, recreatie, zorg en onderzoek heeft de Stadsboerderij zich de afgelopen 15 jaar onlosmakelijk verbonden aan Almere. De Stadsboerderij organiseert lessen, excursies en andere publieksactiviteiten voor uiteenlopende doelgroepen. Iedere zaterdagochtend staan de ondernemers op de biologische boerenmarkt op het overdekte marktplein van De Kempphaan (bron: www.stadsboerderijalmere.nl/; incl. afbeeldingen).

2.2 Het energiebedrijf

Stadslanbouw kan ook een rol vervullen in het produceren van groene energie voor woonwijken en instellingen. Er kan bijvoorbeeld gebruik worden gemaakt van biovergisters voor het produceren van groen gas, elektriciteit en warmte maar ook van de restwarmte uit kassen kan een nieuwe bestemming krijgen of elektriciteit van windmolens of zonnepanelen op bedrijfsgebouwen.

Voorbeeld: Polderwijk Zeewolde

Een voorbeeld van biovergisting is de Polderwijk in Zeewolde. Een mest-covergister op de boerderij van de maatschap van Beek produceert biogas uit reststromen uit de voedingsindustrie, maaisel uit natuurgebieden vermengd met mest. Een warmtekrachtinstallatie zet een kwart van het biogas ter plekke om in duurzame elektriciteit en warmte. De rest van het biogas gaat via een speciale biogasleiding met een lengte van 5 km naar de warmtecentrale van de Polderwijk. Maatschap Van Beek kan per jaar tien miljoen kWh elektriciteit en het equivalent van 600.000 m³ aardgas aan warmte produceren met het biogas. Door deze innovatieve oplossing is de emissie van CO₂ voor verwarming en elektriciteit voor de wijk 50 procent lager dan bij een conventionele nieuwbouwwijk (www.koudeenwarmte.com).

Voorbeeld: Greenport Venlo

Joep Raemakers uit Venlo is tomatenteler. In verband met de stijgende energierekening van het bedrijf besloot Raemakers de ontwikkelingen rondom alternatieve energie op de voet te volgen. Hij bedacht dat er winst te behalen zou zijn als hij zelf energie zou weten te oogsten. Met een aantal partners heeft hij toen de Greenportkas ontwikkeld.

's Zomers wordt via een warmtewisselaar overtollige warmte uit de Greenportkas in het grondwater opgeslagen op ongeveer negentig meter diepte. De lokale grondwatertemperatuur stijgt daarmee van 6°C tot 25°C. 's Winters wordt die warmte weer uit het grondwater gehaald om de kas te verwarmen, zodat er

over het gehele jaar geen opwarming van de grond plaats vindt. Dit systeem kan ook worden ingezet om tijdens de warmste maanden van het jaar de kas te koelen, als dat voor de optimale groei van het gewas nodig is. De kas wordt dan gekoeld met koud grondwater. Er zijn in de bodem daarom zowel een koude als een warme buffer aangelegd.

Raemakers levert de warmte die overblijft aan een bejaardentehuis en een Mytylschool die beide aan de andere kant van de weg liggen. De energiekosten zijn voor beide partijen flink daardoor afgenomen. Ook de CO₂ uitstoot ligt bij de Greenportkas een stuk lager (www.vershuys.com en www.p-nuts.nu) (afbeelding: remic.nl/nbopen/images/sunnytom.jpg).

2.3 Het kringloopbedrijf

Stadslandbouw kan bijdragen aan het sluiten van kringlopen; stedelijk GFT afval kan worden gecomposteerd of vergist en vervolgens op de velden rondom de stad worden gebruikt om de bodemvruchtbaarheid te verbeteren. Het hoeft dan bovendien geen lange afstanden af te leggen. Ook grijs afvalwater kan worden gezuiverd op de stadsboerderij, bijvoorbeeld door middel van een helofytenfilter (rietvelden). Ook het zwarte water (riool) zou door de landbouw benut kunnen worden omdat het waardevolle stoffen als fosfaat-fosfor en stikstof bevat. Fosfaat – waar tekorten van dreigen – is een noodzakelijke meststof in de landbouw. Regelgeving staat momenteel het hergebruik van menselijke urine en feces door de landbouw niet toe.

Voorbeeld: Eco Sanitatie Sneek

In Sneek is een demonstratieproject van start gegaan waarbij de toiletspoeling van woningen niet op het algemeen riool wordt geloosd, maar wordt verzameld voor vergisting. Het afvalwater wordt via een vacuümsysteem, vergelijkbaar met dat in vliegtuigen, naar een centrale plek in een garage gebracht. Daar worden de fracties gescheiden in onder meer water en meststoffen. Bij dit proces komt biogas vrij dat wordt gebruikt voor de verwarming van de 35 woningen. Uiteindelijk blijft een kleine fractie onverwerkbaar afval over, dat maandelijks met een emmertje wordt afgehaald. Dat bespaart riolering, maar zou theoretisch ook fosfor en stikstof voor de landbouw kunnen opleveren.

Het proces verbetert de waterzuivering en het zuiveringsproces levert duurzame energie. Het is daarmee een eerste stap op weg naar kringloopsluiting waarbij reststromen benut worden voor lokale productieprocessen. Afval wordt van probleem tot grondstof, en zuivering een integraal onderdeel van de productieketen. Het project in Sneek gaat daarmee uit van een ingrijpend andere visie op waterzuivering (bron: [www.woonpunt.nl/files/grp_near-mins/publicaties/verdiepingsblad% 204_duurzaam.pdf](http://www.woonpunt.nl/files/grp_near-mins/publicaties/verdiepingsblad%204_duurzaam.pdf); www.nieuwenuts.nl/achtergronden/nieuwe_sanitatie_sneek.html; incl. afbeelding).

2.4 Het recreatiebedrijf

Stadslandbouw en recreatie is een logische combinatie. De doelgroep is immers vlakbij. De vormen van recreatie hebben een relatie met het boerenbedrijf; rust, ruimte, dieren en planten. Recreatiebedrijven verschillen in de mate waarin zij (nog) agrarisch zijn; sommige bedrijven gaan zover dat de agrarische tak nog slechts 'ter decoratie' aanwezig is. Maar dit type heeft moeite zich te onderscheiden van gangbare recreatiebedrijven. Andere bedrijven hebben nog wel een substantiële agrarische tak, die vaak daarmee een

deel van de aantrekkingskracht van het bedrijf vormt.

Voorbeeld: 't Geertje, Zoeterwoude

't Geertje is een biologische veehouderij in het Groene Hart van de Randstad. Dit bedrijf streeft ernaar om de stedeling de boerderij van vroeger te laten herleven door op een kleinschalige manier landbouwdieren te houden. Er zijn onder andere 120 melkgeiten, 22 melkkoeien, 40 varkens, 100 legkippen, 20 loslopende kippen en 5 paarden. Op het erf groeien allerlei soorten fruit, zoals appels, peren en abrikozen maar ook de moerbeï, mispel, kruisbes en pruim.

Van de melk van de koeien en geiten worden kaas en zuivelproducten gemaakt die in de boerderijwinkel worden verkocht. Omdat de boerderijwinkel is aangesloten bij de Landwinkel keten worden ook producten van andere bedrijven verkocht, zoals biologisch varkensvlees, scharreleieren, biologische kip, diverse pure sappen, jam, honing en diverse andere artikelen. Daarnaast is er een boerderijrestaurant waar bezoekers de boerderijproducten kunnen nuttigen. Door de ruimte die de boerderij heeft en door de plek waar het gelegen is, leent de boerderij zich uitstekend voor educatieve en of recreatieve activiteiten. Het bedrijf verhuurt dan ook boten, kano's en fietsen en er is de mogelijkheid op de boerderij te overnachten in een tent of trekkershut. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor bijvoorbeeld bedrijfsuitjes, kinderfeestjes en vrijgezellenfeestjes (bron: www.hetgeertje.nl; incl. afbeeldingen). Het bedrijf heeft op jaarbasis ca. 150.000 bezoekers. Op een relatief klein oppervlak (ca. 24 ha) realiseert het bedrijf een jaaromzet van € 750.000 en heeft het 15 fte in dienst.

2.5 Het educatiebedrijf

Stadslandbouw leent zich ook goed voor educatie. Landbouw dichtbij of in de stad biedt mogelijkheden om de stedeling van nabij te laten zien hoe voedsel groeit en wat er voor nodig is voordat het eten in de winkel ligt. Educatie vindt vaak op boerderijen plaats, zoals op Stadsboerderij Almere. Maar er worden ook in steden tuinen opgericht, vaak schooltuinen, waar kinderen zelf planten kunnen verzorgen en soms de groente zelf verwerken tot een gerecht.

Voorbeeld: Kindertuin Valkenstijn, Assen

Kindertuin Valkenstijn heeft als doel basisschoolkinderen van Assen-Oost in aanraking te laten komen met de natuur, door hen de mogelijkheid te geven ten minste één seizoen lang een tuintje in te richten en te onderhouden. De tuin wordt bestuurd door de stichting Kindertuin Valkenstijn. De gemeente steunt de tuin financieel, maar het initiatief kwam van de bewoners zelf. Alle basisscholen uit de buurt zijn bij het project betrokken, alsmede twee buitenschoolse opvangcentra en een AOC. De kindertuin is genoemd naar een voormalig landgoed op deze plek.

De kindertuin bestaat uit een aantal cirkels, die elk de tuin van één van de deelnemende scholen vormen. Elk kind heeft een taartpunt van de cirkel onder zijn of haar hoede. Op die manier zijn er ongeveer 120 kinderen bij de tuin betrokken. Volgens een vooraf opgesteld teeltplan zaaien en oogsten de kinderen bloemen en planten. Naast de cirkels zijn er diverse andere activiteiten op het gebied van milieu en natuur educatie. De leerkrachten hebben de kindertuin in hun lesprogramma opgenomen. De kindertuin wordt daarnaast ondersteund door vrijwilligers (bron: www.kindertuin-valkenstijn.nl/; incl. afbeeldingen).

2.6 Community (bedrijf)

Stadslandbouw kan bijdragen aan het vormen van 'community'. Mensen werken samen in buurt- of volkstuinen of als vrijwilligers op boerderijen en leren elkaar op die manier kennen. Zo ontstaat er saamhorigheid in, betrokkenheid bij en vaak ook trots op de buurt. Naast buurt- of wijkinitiatieven zoals hieronder beschreven zijn, zijn er ook commerciële varianten van het community bedrijf. De Nieuwe Ronde in Wageningen is zo'n voorbeeld. Bij dit zogenaamde pergolabedrijf (of Community Supported Agriculture, CSA) zijn alle klanten lid van de vereniging De Nieuwe Ronde. De klanten betalen jaarlijks een vast bedrag en krijgen daarvoor producten van het bedrijf. Via de vereniging denken en beslissen ze mee met teelttechnische-, financiële- en beleidsaspecten van het bedrijf.

Voorbeeld: [Calthorpe project, Londen](#)

Het Calthorpe project is een gemeenschaps- of buurttuin waar mensen voedsel verbouwen en leren omgaan met elkaar en de omgeving. Eén van de doelen is het stimuleren van een gezonde levensstijl voor kinderen en jongeren door beweging en gezond voedsel te stimuleren, en door hen te leren hun vrije tijd goed te besteden.

Het project is gelegen in één van de armere wijken van Londen. Er is een biologische tuin waar deelnemers een eigen stukje grond kunnen bebouwen. De groenten worden gebruikt in kooklessen en worden gekoppeld aan andere lessen. Het project coördineert daarnaast een groenteabonnement voor buurtbewoners, van producenten uit de buurt.

Naast de tuin is er een buurtgebouw waar verschillende activiteiten worden georganiseerd en lessen worden gegeven. Lessen gaan bijvoorbeeld over gezond voedsel en koken, maar er zijn ook lessen over een breed scala andere onderwerpen. Daarnaast zijn er diverse activiteiten gericht op beweging van kinderen. Ook worden uitjes georganiseerd en is er een peuterspeelzaal aanwezig. Het project bestaat al

twintig jaar, en is gestart vanuit een protest van buurtbewoners toen dit stukje groen in de wijk moest wijken voor woningbouw (bron://www.calthorpeproject.org.uk/; incl. afbeeldingen).

Voorbeeld: buurtmoestuin Wijsgerenbuurt, Amsterdam

Deze buurttuin is gelegen in Amsterdam Nieuw West, in de Wijsgerenbuurt (Geuzenveld). De tuin wordt aan één kant omgeven door een woonblok van een halve cirkel. De bewoners van deze huizen kijken aan de achterkant van hun huis op de tuin uit. De tuin bestaat uit twaalf losse tuinen. Er zijn Nederlandse en Turkse tuinders.

Woningcorporatie Ymere is de initiatiefnemer van de tuin. De corporatie vond het zonde dat er met het groen in de buurt weinig gebeurde. Zij nam daarom het initiatief tot het oprichten van een tuingroep, die voorstelde een moestuin te starten. Dat werd onder andere ingegeven door een illegale, gedoogde tuin in het gebied die daar al twintig jaar was. Het idee van een moestuin is in een brief aan de buurtbewoners voorgelegd. De bewoners werden vervolgens uitgenodigd deel te nemen. Hoewel het animo na de eerste enthousiaste reacties laag leek, is er momenteel een wachtlijst.

De gezamenlijke delen van de tuin moeten gezamenlijk worden onderhouden. Door de verschillende culturen op de tuin ging dit in eerste instantie wat moeizaam, maar het tuinbestuur vindt langzaam maar zeker haar weg in het 'managen' van de tuin. In de zomer wordt er vaak door verschillende mensen in de tuin gezeten met een kopje thee. De tuin heeft er ook voor gezorgd dat meer bewoners elkaar kennen. Er vinden nauwelijks vernielingen plaats in de tuin, en het tuingereedschap hoeft niet achter slot en grendel opgeborgen te worden (bron:

www.buurtmoestuin.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=17&Itemid=18; incl. afbeeldingen)

2.7 Het zorgbedrijf

Het aantal zorgboerderijen is de laatste jaren flink gestegen. Een zorgboerderij kan zorg bieden aan verschillende typen zorgvragers, zoals mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een burn-out, of ex-verslaafden. Zorgbedrijven zijn vaak gelegen in de buurt van de stad omdat daar de meeste van hun cliënten wonen. Naast zorgboerderijen zijn er ook andersoortige stadslandbouwprojecten die zorg aanbieden (zie het tweede voorbeeld).

Voorbeeld: De Buytenhof, Rhoon

De Buytenhof is een commercieel agrarisch bedrijf net buiten de stad Rotterdam, dat zich richt op de stedeling met als lijfspreuk: 'Proef, ruik en ervaar het boerenleven'. Er zijn hoog en laagstam fruit en notengaarden, hooilanden, weiden en akkers. In de hoogstamboomgaarden staan zestig oude fruitrassen. Ook zijn er schapen, Blonde d'Aquitaine zoekkoeien en varkens aanwezig. De Buytenhof is een open boerenzorgbedrijf, met een boerderijwinkel, een theeschenkerij, een moestuin, een pluktuin en een kruidentuin.

De Buytenhof is echter ook een zorgboerderij. Op de boerderij werken hulpboeren mee: *'Ze helpen mee op het boerenland, in de landgoedwinkel, in de keuken of de theeschenkerij. Zo ontwikkelen ze hun*

vaardigheden, leren ze over het boerenleven en doen ze zinvol werk. De zogenaamde hulpboeren van De Buytenhof genieten volop van de natuur, de rust en de aandacht. Ook mensen, die willen re-integreren of om wat voor reden dan ook en tijdje op de boerderij willen werken, zijn van harte welkom'
(bron:www.debuytenhof.nl/; incl. afbeelding).

Voorbeeld: Doarpstún Snakkerburen

Snakkerburen is een buurtschap van Leeuwarden en is aan Leeuwarden vastgegroeid. Sinds tien jaar is er een dorps tuin in Snakkerburen. Deze is gestart door twee gepensioneerde ondernemers die iets wilden doen met het laatste overgebleven agrarische land in het gebied.

Op de tuin worden verschillende soorten groenten en fruit verbouwd, zowel in de volle grond als in kassen. Bordjes informeren de bezoekers wat de verschillende gewassen zijn. Er is een kleine winkel bij de tuin aanwezig, waar alleen door donateurs van de tuin gekocht mag worden. De tuin heeft ongeveer 400 donateurs, waarvan twintig procent regelmatig de winkel bezoekt. Op de tuin worden daarnaast verschillende activiteiten georganiseerd, zoals tuinconcerten, kinderkookmiddagen en theatervoorstellingen.

De tuin wordt voornamelijk door vrijwilligers onderhouden. Een deel van die vrijwilligers volgt een re-integratietraject op de tuin. Zij worden daarbij begeleid door een re-integratiebureau. Helaas gaat deze begeleiding onder de nieuwe wetgeving (waarin gemeentes zelf verantwoordelijk worden voor de invulling van de WMO) verloren. Naast de mensen die een officieel re-integratietraject volgen, biedt de tuin ook ruimte aan mensen die om een andere reden een time out nodig hebben of voor wie het werk op de tuin rustgevend kan zijn. Ook is er ruimte voor stagiairs (<http://www.dedoarpstun.nl/>; incl. afbeeldingen).

2.8 De groenbeheerder

Naast de traditionele vormen van het beheer van de groene stedelijke ruimte, kan hier ook stadslandbouw worden ingezet. Het voorbeeld van de Stadsboerderij in Almere liet dit al zien; de boerderij pacht gronden van de gemeente in en rond de stad en neemt die in gebruik. Maar er zijn ook andere manieren, zoals de schaapskuddes in onderstaande voorbeeld, of stedelingen die zelf een stukje openbare grond in beheer hebben, bijvoorbeeld door er groente te verbouwen (bijvoorbeeld in Groningen Eetbare stad)

Voorbeeld: De schaapskudde (Groningen, Almere)

In Groningen beheert een schaapskudde van zo'n 360 schapen (delen van) het openbaar groen. Het is een natuurvriendelijke vorm van het beheer van bermen en groengebieden. In de eerste drie seizoenen trok de kudde elk weekend ongeveer 100 bezoekers (bron: www.112groningen.nl/artikel.php?artikel=1133; incl. afbeeldingen).

Ook Almere heeft een eigen schaapskudde. De schapen in de schaapskooi van het Vroege Vogelbos worden ook ingezet voor de zorg. Daarvoor wordt samengewerkt met de zorginstelling Triade. De schapen van de schaapskooi worden ingezet voor het beheer van het bos en het bestrijden van de reuzenberenklauw in het Kromslootpark. Deelnemers van Triade helpen bij het beheer van de schaapskudde.

2.9 Het distributiebedrijf

Lokaal voedsel moet natuurlijk ook van de producent naar de consument kunnen komen. De gangbare kanalen via de retail zijn vaak niet ingesteld op de verkoop van lokale producten. Lokale productie vraagt vaak om maatwerk, vanwege de kleinere eenheden, lagere uniformiteit, seizoen gebondenheid of andere specifieke eigenschappen. Er zijn al vele voorbeelden van zogenaamde verkorte ketens, waarbij alternatieve wegen gezocht worden om de consument te bereiken. Sommige producenten verkopen hun producten aan huis, maar er zijn ook bedrijven die de distributie van lokaal voedsel verzorgen (Willem en Drees en Hofwebwinkel). Daarnaast zijn er voorbeelden waarbij ruimte wordt geboden aan lokale producenten om hun waar af te zetten, zoals boerenmarkten (o.a. op landgoed de Kempphaan). Tussenvormen als Marq en Landmarkt bieden producenten ruimte om hun producten direct af te zetten naast het gebruikelijke winkel assortiment. Landmarkt is een overdekte marktplaats met zoveel mogelijk producten van boerderijen en producenten uit de buurt, aangevuld met producten van elders (bijv. als vanwege het seizoen er geen lokale productie mogelijk is). Bij Landmarkt koop je producten direct van de producent. Naast verkorte ketens tussen producent en consument zijn ook directe verbindingen mogelijk tussen producten en horeca of facilitair bedrijf (bijv. gemeentelijke kantine van Groningen of de keuken van St Maartenskliniek in Nijmegen).

In hoofdstuk zes van dit rapport wordt nader ingegaan op lokale distributie.

Voorbeeld: Willem&Drees

In juni 2009 is Willem&Drees in de regio Amersfoort begonnen met het verkrijgbaar maken van aardappelen, groenten en fruit van boeren uit de buurt in winkels in de buurt. Het bedrijf is inmiddels uitgegroeid naar vier regio's, waarin 55 toeleveranciers ongeveer honderd afnemers (supermarkten) beleveren. Het assortiment bestaat uit regio producten, eventueel aangevuld met producten uit andere regio's. De afnemers bepalen welke producten ze willen, vaak zijn dit drie tot zes producten.

Voor de kwetsbare producten is er dagelijks contact met de teler over de benodigde hoeveelheid. Andere producten worden eens in de week opgehaald. Alle transport (dus van boer naar opslagpunt/ koeling en van opslagpunt/ koeling naar winkels) wordt door Willem&Drees georganiseerd. Ieder van de vier regio's heeft eigen telers en eigen opslagpunt/ koeling. Kleine regio's delen met een andere regio een opslagpunt/koeling.

Basisuitgangspunten voor Willem&Drees zijn dat de producten bij voorkeur van straal van maximaal 40 km afkomstig zijn, de producten van het seizoen uit de volle grond komen, de producent herkenbaar is en dat de producten met respect voor het milieu worden geteeld (bron: www.willemendrees.nl; incl. afbeelding).

Voorbeeld: Marqt

Marqt is een winkelketen met drie filialen; twee in Amsterdam en één in Haarlem. Marqt verkoopt onder andere brood, groenten en fruit, eieren, zuivelproducten en kant en klaar producten. Marqt vindt het belangrijk dat de producten 'echt' zijn. Ze bedoelen hiermee dat het voedsel oorspronkelijk is, is gemaakt met respect voor de omgeving, vers is, met bezieling is gemaakt en lekker smaakt. De meeste producten die in de Marqt winkels worden verkocht zijn biologisch en er wordt streng op E-nummers gelet. De producten worden veelal regionaal geproduceerd en direct aan de winkels geleverd. 'Mijn Boer' haalt de producten op bij de telers en levert de producten aan Marqt. Er is een persoonlijke relatie met de twaalf producenten; zij zijn de partners van Marqt (bron: www.marqt.com/, incl. afbeeldingen).

2.10 Groene daken

Groene daken zijn daken waarop verschillende mossen of grassen groeien, of waar zelfs groenten en kruiden op kunnen worden verbouwd, al of niet in losse bakken. Het is een manier om voedsel in de stad te verbouwen en de stad als geheel groener te maken. Groene daken werken bovendien isolerend, geluiddempend en vangen water op (en houden het vast) en kunnen zo bijdragen aan een gunstiger stedelijk klimaat. Onlangs startte een ondernemer die geïnteresseerden adviseert over de inrichting van daktuinen (www.dakboerin.nl).

Voorbeeld: Groene Daken (Rotterdam, Groningen)

Rotterdam stimuleert groene daken door middel van een subsidieregeling. De gemeente vindt groene daken mooi en ziet ze als duurzaam, energiebesparend en geluiddempend. Bovendien vangen groene daken extreme buien op (www.waterplan.rotterdam.nl/smartsite2169469.dws?MainMenu=0).

Vanaf 1 februari 2010 kunnen ondernemers in de gemeente Groningen subsidie aanvragen voor een groen dak. De gemeente versoepelt de voorwaarden voor de subsidieregeling zodat meer aanvragers ervoor in aanmerking komen. Sinds april 2008 was de subsidieregeling Groene Daken al van kracht voor particulieren. Particulieren realiseerden sindsdien met behulp van de regeling ruim zestig groene daken; in totaal 2.500 vierkante meter (foto's: graphics8.nytimes.com/ en www.waterplan.rotterdam.nl/).

2.11 Landgoederen

Onder een landgoed wordt doorgaans een *'groot stuk grond van meerdere hectares, met landerijen en tuinen en daarop een buitenplaats, landhuis, een grote boerderij, kerk of kasteel'* (wikipedia) verstaan. Landgoederen kunnen ook uit stadsboerderijen bestaan. Deze kunnen dit combineren met verschillende publieksfuncties, zoals recreatie, educatie of zorg.

Voorbeeld: Kantoren tussen de groenten, Utrecht

Papendorp is een relatief nieuw bedrijventerrein aan de westkant van Utrecht en onderdeel van Leidsche Rijn. Het is een bijzonder gebied; Papendorp heeft de Rietveldprijs – een Utrechtse architectuurprijs – gewonnen. *'De Stichting Rietveldprijs' heeft de prijs toegekend voor de heldere stedenbouwkundige structuur, het groene karakter met verscholen functies onder het grastapijt en de onverwachte combinatie van functies. De voetbalvelden, tennisvelden, kinderopvang en een volkstuinencomplex zijn geheel in het plan opgenomen'* (www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=185563).

Door Papenburg loopt een openbaar wandelpad, speciaal voor lunchwandelaars. Dit pad loopt onder andere over volkstuinencomplex Groenewoud, dat plaats biedt aan 150 tuinen. Volkstuinvereniging 'ATV De Hoge Heide' maakt gebruik van dit complex, nadat het door de verlegging van de A2 moest verhuizen. Het nieuwe tuinenpark is ontworpen door landschapsarchitect Theo Reesink van Bureau West-8 in Rotterdam en was onderdeel van het totaal ontwerp Papendorp. De opdracht was in polder Papendorp een goede combinatie van werken en recreëren mogelijk te maken. Er is een combinatie tot stand gekomen waardoor Park Groenewoud een lustoord is voor tuinders en een schitterend wandelpark voor 'omwerkenden' en de bewoners van Kanaleneiland. Het park is toegankelijk van zonsopgang tot zonsondergang. De vereniging organiseert diverse activiteiten (bron: www.atvdehogeweide.nl/, incl. afbeeldingen).

2.12 De producerende wijk

Het integreren van landbouw –voedselproductie en wonen is nieuw. Er zijn overigens wel wijken waarin bijvoorbeeld een volkstuincomplex geïntegreerd is. Een verder gaande verbinding –integratie- van voedselproductie en wonen, door ook commerciële vormen van landbouw in woonwijken toe te staan, is nog zeldzaam in Nederland. De ecologische wijk Eva Lanxmeer in Culemborg heeft een eigen commerciële stadsboer. Daarnaast zijn er agrarisch ondernemers die gronden in of nabij wijken exploiteren (oa Zutphen

en Almere).

Voorbeeld: Eva-Lanxmeer, Culemborg

Eva-Lanxmeer is een wijk van ongeveer 24 hectare, met daarin 250 woningen en appartementen (deels met bedrijfsruimten en voor verschillende inkomenscategorieën), 40.000 m² kantooroppervlak met woon/werkfunctie, een zorgboerderij, een ecologische stadsboerderij waar voedsel wordt geproduceerd en een multifunctioneel centrum (EVA centrum). Het kantorengedebied dat onderdeel van de wijk is moet aan de duurzaamheids criteria van het concept voldoen.

Ongeveer tien jaar geleden is het project EVA-Lanxmeer in Culemborg gestart vanuit een particulier initiatief. Het doel was om bij te dragen aan de ontwikkeling van een duurzame en milieubewuste samenleving. Het innovatieve concept van Stichting E.V.A. viel in goede aarde bij de gemeente, die een vooruitstrevend duurzaamheidsbeleid voert maar ook vernieuwingen in de sociale woningbouw en het groenbeheer nastreefde. Het stedenbouwkundig concept van de wijk kreeg vorm in diverse workshops, ateliers en masterclasses, waarin architecten uit binnen- en buitenland, stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, ambtenaren en natuurlijk toekomstige bewoners een actieve rol speelden. EVA-Lanxmeer is een coproductie van de gemeente Culemborg en Stichting E.V.A.

Een aantal principes werd als uitgangspunt genomen voor de opzet van de wijk, waaronder het zoveel mogelijk sluiten van kringlopen, het ontwerpen van ontmoetingsplekken en het idee dat de kwaliteit van de gebouwde omgeving zoveel mogelijk moet bijdragen aan het welzijn van de mensen die er wonen en werken. Energie speelt ook een belangrijk rol; de energievraag wordt beperkt door goede isolatie, warmteterugwinning en lage temperatuursystemen. Daarnaast wordt van zonne- en windenergie gebruik gemaakt. Het toepassen van een biogasinstallatie is op dit moment in onderzoek.

De drie pijlers onder de wijk EVA-Lanxmeer zijn de woningen (incl. kantoren en ateliers), het EVA Centrum en de stadsboerderij Caetshage. De woningen zijn divers – zowel huur als koop, eengezinswoningen en appartementen, en woningen in hofvorm. Ook is ruimte voor experimentele bouw en woningen in eigen beheer. Het EVA Centrum voor Integrale Ecologie en Maatschappelijke Vernieuwing heeft een centrale functie in de wijk. Het is een *'levend laboratorium, een ontmoetingsplaats waar uiteenlopende activiteiten naast elkaar kunnen plaatsvinden en verschillende programma's worden aangeboden'*. Stadsboerderij Caetshage tenslotte, produceert het dagelijks voedsel voor de wijk. De boerderij heeft een belangrijke rol om natuurlijke processen in de belevingswereld van het wonen terug te brengen (bron: www.eva-lanxmeer.nl; incl. afbeeldingen).

Voorbeeld: Agromere

Agromere is een virtuele wijk die qua omvang vergelijkbaar is met een gemiddelde wijk in Nederland. Maar anders dan in een gemiddelde wijk, zal in Agromere alles dat niet direct verbonden is aan het wonen, in agrarisch gebruik zijn. Voor de huizen en infrastructuur is in de wijk 70 ha ingeruimd. De overige 180 ha, waar in normale wijken de openbare ruimte (parken, speelplaatsen etc.) ligt, is zoveel mogelijk in agrarisch gebruik. Bij de inrichting van de 180 ha landbouw vormen de groente en het fruit het vertrekpunt. Transport van verse groenten en fruit – dat relatief veel water bevat - is minder duurzaam dan transport van gedroogde en verwerkte producten. Gedroogde en verwerkte producten kunnen beter op grotere afstand van de wijk geproduceerd en verwerkt worden dan verse. Bovendien kan met een beperkt areaal al aan een substantieel deel van de vraag van beide groepen producten worden voldaan. Vervolgens is een

glastuinbouw (groenten en energie) en een akkerbouwbedrijf (aardappelen en graan) ontworpen. Melkveehouderij vormt de sluitpost in het ontwerp.

Landbouw maakt als voedselproducent dus een integraal onderdeel uit van de wijk maar voorziet naast voedsel ook in educatie, zorg, opvang en andere wijkdiensten. Het ontwerp wordt door een aantal principes gedragen; zoveel mogelijk zelfvoorzienend, de landbouw volgt de biologische productiewijze, landbouw is integraal onderdeel van de wijk en ondernemerschap is leidend, zoveel mogelijk lokale energieproductie en verbinding van de kringlopen van de wijk met die van de landbouw (bron: www.agromere.wur.nl, incl. afbeelding).

2.13 Agroparken

Van oudsher kennen we al agroclusters in Nederland, denk aan de Bollenstreek of het Westland. Het gaat hier om clustering van vergelijkbare typen bedrijven of bedrijven die elkaar aanvullen (bijv. toeleveranciers en afnemers rond de bloembollen). Een agropark is een gebied waar verschillende agrarische activiteiten zodanig worden gecombineerd dat de verschillende agrarische takken van elkaar versterken. Een voorbeeld is het benutten van de restwarmte van een industriecomplex voor het verwarmen van glastuinbouw. Kringlopen kunnen worden gesloten doordat de outputs van het ene bedrijf (of activiteit) als input voor het andere bedrijf (of activiteit) kunnen worden gebruikt. Primaire agrarische activiteiten kunnen ook worden gecombineerd met bijvoorbeeld verwerking en logistiek (oa Agriport A7, Wieringermeer). Agroparken kunnen bovendien publieksfuncties leveren, door ze te combineren met educatie, recreatie of zorg. Agroparken staan nu nog vaak op de tekentafel zoals Biopark Terneuzen (glastuinbouw en industrie) en Greenport Venlo. In het laatste geval moet een agropark van ruim 5.000 hectare ten noordwesten van Venlo verschijnen. Dit park zal bedrijven uit de agrarische hoek, handel en verwerking, maar ook toeleveranciers, kennis- en onderzoeksinstituten bijeenbrengen. In Nederland is maatschappelijk verzet tegen Agroparken; in de beeldvorming wordt al snel gesproken over Megastallen en Varkensflats.

Voorbeeld: Een agropark in het klein, London

FARM:shop is een voorbeeld van een agropark in het klein. Het is een kunstproject in een oude winkel, dat aangeprezen wordt als 'the world's first urban farming hub'. Het is een werkplek, een café en een plaats voor evenementen, dat vol staat met groeiend voedsel. Er zijn diverse bassins waar vissen worden gekweekt, binnen hangen planten aan de muur verlicht door LED en gevoed met restwater uit de visbassins, op het dak worden kippen gehouden en in de achtertuin staat een polytunnel met groenten. Het is dus een boerderij in een winkel, gelegen in de Londense wijk Hackney. Het project is ontworpen en gebouwd door Something & Son.

Het doel is dat FARM:shop een ontmoetingsplek wordt voor mensen uit Londen die van voedsel houden, een plaats om uit te rusten, om koffie te drinken en het platteland te beleven. De producten die in het café worden verkocht komen zoveel mogelijk van de eigen boerderij. Daarnaast heeft FARM:shop een overeenkomst met een boer uit de buurt, die de overige producten levert (bron: persoonlijke mededeling; www.farmlondon.weebly.com/farmshop.html, incl. afbeelding).

Een vergelijkbaar Nederlands initiatief is *uit je eigen stad* (www.uitjeeigenstad.nl). Dit initiatief houdt zich bezig met hydrophonische of hydro cultuur, vergelijkbaar met FARM:shop, maar wil het op grotere schaal toepassen. De initiatiefnemers zijn bezig met een proefopstelling in een gebouw in Utrecht.

Voorbeeld: Cradle to Cradle Agropark Noordoostpolder

Het Cradle to Cradle Agropark Noordoostpolder is nog in de plan fase. Het idee achter dit concept is dat meerdere agrarische bedrijven van verschillende sectoren met elkaar samenwerken gericht op het versterken van de duurzaamheid. Op die manier willen de bedrijven kosten besparen en het maatschappelijk draagvlak voor hun bedrijven vergroten.

Er wordt op verschillende sporen van samenwerking ingezet. Eén van de mogelijkheden is het gezamenlijk werken aan bodemverbetering. Dit komt alle bedrijven ten goede, omdat de meeste bedrijven de grond pachten en niet voor langere tijd hetzelfde stuk grond ter beschikking hebben. Een andere mogelijkheid is samen te werken op het gebied van energie. De bedrijven kunnen bijvoorbeeld samen een vergister exploiteren of de overtollige warmte uit kassen voor de andere bedrijven inzetten. Een derde idee is om samen een logistiek centrum op te zetten, zodat klanten slechts naar één plek hoeven te komen om verschillende producten in te kunnen kopen. De deelnemers zetten nu in op de thema's bodem en energie, met als laatste idee het exploiteren van een vergister op basis van GFT afval.

Voorbeeld: Greenport Shanghai

Ook Greenport Shanghai bestaat alleen nog in de plan fase. Het idee is om op een innovatieve manier duurzaam voedsel van hoge kwaliteit te produceren in een sterk verstedelijkt gebied in China. Het park moet 27 km² groot worden. De geplande locatie is naast Dongtan Ecocity op Chongming Eiland.

Het agropark moet verschillende vormen van agrarische productie, verwerking van producten en logistiek combineren. Er kunnen ook andere functies worden aangeboden, zoals R&D, verkoop en verschillende sociale functies. Doordat deze agrarische activiteiten worden gecombineerd kan goed op de (stedelijke) voedselvraag worden ingespeeld. Dit kan belangrijk zijn in een land waar steeds minder ruimte beschikbaar is, de ruimte voor landbouw dus schaarser wordt terwijl de vraag voedsel toeneemt. Deze problematiek speelt in een land als China, waar de bevolking meer geld te besteden heeft en het voedselpatroon daarmee verandert (bron: www.greenportshanghai.com; incl. afbeeldingen).

STADSLANDBOUW = LOKAAL VOEDSEL+
ENERGIE GROENE RESTSTROMEN GROENBEHEER
RUIMTEGEBRUIK AGROLOGISTIEK LEEFBAARHEID NIEUW
ONDERNEMERSCHAP INTEGRATIE NIEUWE
ORGANISATIEVORMEN ZORG KRINGLOPEN
VOEDSELSTRATEGIE GEZONDHEID SOCIALE COHESIE
ACTIEF BURGERSCHAP OMGEVINGSEDUCATIE NATUUR

3 Specificatie bedrijfstypes stadslandbouw

In het tweede hoofdstuk van dit rapport werden een aantal archetypen van stadslandbouw beschreven en met voorbeelden uit de praktijk geïllustreerd. In dit derde hoofdstuk wordt een meer gedetailleerde beschrijving gemaakt waarbij inschattingen gedaan worden over de bedrijfsomvang, de perceel grootte, de potentiële werkgelegenheid en de omzet. De geschetste archetypen worden nu als het ware gespecificeerd voor Almere Oosterveld, ervan uitgaande dat voor elk type plaats is in het gebied en voorzien van kentallen. Deze kentallen dienen als basis voor het ontwerp (bijv. met welk perceel en bedrijfsomvang moet straks rekening gehouden worden.)

Omwillen van een goede beschrijving van de verschillende functies van stadslandbouw zijn de bedrijfstypes uit elkaar getrokken. Sommige functies zijn echter ook goed te combineren, zie tabel 1.

Tabel 1. **Combineerbaarheid van functies tussen de bedrijfstypen.**

	De voedselboerderij	Het energiebedrijf	Het kringlopenbedrijf	Het recreatiebedrijf	Het educatiebedrijf	Community (bedrijf)	Het zorgbedrijf	De groenbeheerder	Het distributiebedrijf	Groene daken	Landgoederen	De producerende wijk
De voedselboerderij	X	X	X								X	
Het energiebedrijf	X	X	X									X
Het kringlopenbedrijf	X	X	X									X
Het recreatiebedrijf				X	X	X	X	X	X		X	
Het educatiebedrijf	X	X	X	X	X	X	X		X	X		X
Community (bedrijf)				X	X	X	X		X	X		X
Het zorgbedrijf				X	X	X	X	X	X	X		X
De groenbeheerder				X	X	X	X	X			X	X
Het distributiebedrijf	X			X		X	X		X	X		X
Groene daken										X		X
Landgoederen	X						X	X			X	
De producerende wijk						X		X	X	X		X

3.1 De voedselboerderij

Bij dit bedrijfstype vervult de agrarische tak de hoofdrol. Deze agrarische tak kan akkerbouw, groenteteelt, (melk-)veehouderij of combinaties van deze omvatten. De productie zal relatief grootschalig plaats vinden. Het voedselbedrijf produceert grootschalig en gemechaniseerd akkerbouwgewassen en akkerbouwmatig geteelde vollegrondsgroenten (peen, uien, bewaarkool, rode bieten en erwten). Ook in die gevallen dat het om veehouderij gaat, zal de productie relatief grootschalig plaatsvinden. In het geval van veehouderij vindt er mogelijk ook productverwerking (vlees, zuivel) en huisverkoop plaats. Gezien de schaal en type product van het bedrijf zal dit type waarschijnlijk op enige afstand van bebouwing opereren. In het volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de relevante regelgeving in relatie tot bebouwing, die geldt voor agrarische bedrijven.

De grootschalige landbouw laat zich goed combineren met energieproductie en of kringlopen(wind, zon, vergisting). Zeker in het geval van mestvergistings of compostering kan de landbouw gebruikt worden om kringlopen uit de stad te sluiten.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	50-120
Perceel grootte (ha)	5-10
Werkgelegenheid (VAK)	1-1,5
Omzet (k€/ha)	5-10

3.2 Het energiebedrijf

In dit bedrijfstype wordt grootschalige voedselproductie (zie voedselbedrijf) gecombineerd met de productie van energie. Het is grootschalig omdat de installaties veel open ruimte nodig hebben (windturbines), of juist een groot glasoppervlak (zon), veel vervoersbewegingen nodig zijn (aanvoer van grondstoffen voor vergisting) en veel landbouwgrond nodig is om restproducten af te zetten (digistaat). Het energiebedrijf kan aan zowel plantaardige als dierlijke productie gekoppeld worden. De energie en restwarmte worden lokaal gebruikt.

Als voorbeeld van een energiebedrijf nemen we een melkveebedrijf met 100 melkkoeien en aanvullend jongvee. Het bedrijf in dit voorbeeld heeft ca. 50 ha grasland en 10 ha mais. De mais (opbrengst 50 ton per ha) wordt volledig gebruikt als co product in de mestvergisting. Bij een gemiddelde gasopbrengst zou de co-vergisting van dit energiebedrijf 150.000 m³ biogas (90.000 m³ uit de mais en 60.000 m³ uit de mest) kunnen opleveren. Het biogas kan opgewaardeerd worden naar ca. 111.000 m³ aardgas (60 huishoudens) of via een WKK omgezet worden in 300.000 kWh elektriciteit (85 huishoudens) en 900.000 kWh restwarmte (te benutten voor verwarming). Een groter aandeel co-product (mais, maaisel of andere grondstoffen) vergroot de opbrengst van de installatie. De beschikbaarheid en kosten van deze co-producten bepalen het rendement van de installatie. Alleen mest vergisten is niet rendabel.

Bron: www.vhlde.nl/vergisten-duurzame-energie-256; Brochure Co-vergisting, Bio energie Noord, 2007; Persoonlijke mededeling PPO.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	Zie voedselboerderij
Perceel grootte (ha)	Zie voedselboerderij
Werkgelegenheid (VAK)	0 (wind en zon)-0,5 (mestvergisting)
Omzet (k€)	Onbekend, afh. type installatie, benutting restwarmte, subsidie en contract met energie afnemer

3.3 Het kringloopbedrijf

Dit bedrijfstype benut reststromen van elders voor de nutriëntenbehoefte van grootschalige voedselproductie. Hierbij kan het gaan om de vergisting van GFT, afkomstig van de huishoudens of het groenbeheer, het vergisten van feces en het produceren van struviet uit urine. Energie die vrij komt bij het proces kan weer elders benut worden (zie ook energiebedrijf).

De reststromen worden gemengd met de grote stromen van andere inputs die nodig zijn voor voedselproductie. In een vergister of composteringsinstallatie worden alle producten gemengd tot een homogene meststof. Vanwege sanitaire redenen wordt deze meststof vooral ingezet voor producten die niet vers of onbewerkt geconsumeerd worden. Regelgeving staat momenteel het hergebruik van menselijke urine en feces door de landbouw niet toe.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	Zie voedselboerderij
Perceel grootte (ha)	Zie voedselboerderij
Werkgelegenheid (VAK)	0-0,5
Omzet (k€)	Onbekend, afh. van diverse factoren (zie energiebedrijf)

3.4 Het recreatiebedrijf

Op dit bedrijfstype wordt voedselproductie gecombineerd met allerlei vormen van recreatie. De voedselproductie is zeer divers om de bezoekers allerlei facetten van de landbouw te kunnen laten ervaren. Door deze diversiteit is de bedrijfsvoering vaak wat kleinschaliger en liefst dicht bij de stad. Dit bedrijfstype laat zich makkelijk combineren met tal van andere vormen van multifunctionele landbouw (natuurbeheer, educatie, zorglandbouw, productverwerking, huisverkoop etc.). In 2009 bedroeg de totale omzet van de 2.237 bedrijven die zich bezig houden met recreatie €120 mln. Agrarische recreatie is dus een substantiële bedrijfstak in Nederland. De bedrijven halen soms tot meer dan de helft van hun inkomsten uit de recreatietak.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	10-50
Perceel grootte (ha)	0,5-5
Werkgelegenheid (VAK)	5-20
Omzet (k€/ha)	10->50

3.5 Het educatiebedrijf

Educatie kan plaatsvinden op zowel grootschalige bedrijven als in stadstuinen. Er zijn verschillende vormen van educatie. Deze variëren van een eenmalig bezoek tot uitgebreide lesprogramma's op de zogenaamde boerderijschool. Hierbij bezoeken kinderen zo'n 20 tot 30 keer een zelfde boerderij. Naast de inzet van professionele krachten wordt hier ook veel gebruik gemaakt van vrijwilligers. De inzet van de agrarische ondernemers blijft beperkt. In 2009 bedroeg de totale omzet van de 500 bedrijven die zich bezig houden met educatie €1,7 mln. Educatie levert daarmee slechts een beperkte bijdrage aan de bedrijfsinkomsten.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	Zie voedselboerderij
Perceel grootte (ha)	Zie voedselboerderij
Werkgelegenheid (VAK)	0-0,1
Omzet (k€)	1-10

3.6 Community bedrijf

Hierbij staat de voedselproductie in het teken van het vergroten van de maatschappelijke cohesie. De voedselproductie is kleinschalig en divers, en wordt volledig lokaal afgezet. Dit kan door zelfpluk, groente & fruitpakketten, boerderijwinkel(s) of via een plaatselijke boerenmarkten. Deze vorm van landbouw laat zich bij uitstek combineren met allerlei andere maatschappelijke diensten (recreatie, zorg, educatie).

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	1-5
Perceel grootte (ha)	0,1-0,5
Werkgelegenheid (VAK)	1-2
Omzet (k€/ha)	20->50

3.7 Het zorgbedrijf

De ruim 1.000 zorgboerderijen in Nederland variëren enorm in schaalgrootte, doelgroepen, aantal deelnemers per bedrijf, aantal dagdelen zorg per deelnemer etc. Bedrijven die zich toeleggen op zorglandbouw halen hier 50 tot 90% van hun bedrijfsinkomen uit. Het gaat veelal om kleine tot middelgrote agrarische bedrijven. De landbouw kan functioneren als plaats waar actief gewerkt wordt of als decor waarin de deelnemers hun dag doorbrengen. In 2009 bedroeg de totale omzet van de 870 bedrijven die zich bezig houden met educatie €62,6 mln.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	10-50
Perceel grootte (ha)	0,5-5
Werkgelegenheid (VAK)	2-20
Omzet (k€/ha)	10->50

3.8 De groenbeheerder

Bij deze vorm van landbouw worden grazers (veelal schapen) ingezet bij het beheren van stedelijk groen. Dit kan als beheerder van stedelijk groen, (tijdelijk) groenbeheerder van bijvoorbeeld stukken braak in de stad, verschalingsbeheer of het aanpakken van probleemkruiden. Groenbeheer laat zich goed combineren met recreatie (op stap met de schapsherder), educatie en zorg. Deze vorm van groenbeheer past bij uitstek in een producerende wijk of op een landgoed.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	n.v.t.
Perceel grootte (ha)	n.v.t.
Werkgelegenheid (VAK)	1->
Omzet (k€)	10->50

3.9 Het distributiebedrijf

Hierbij gaat het niet op de productie, maar vooral om de verwerking en distributie van agrarische producten. Distributie laat zich goed combineren met alle vormen van voedselproductie (- verwerking) en is bij voorkeur gevestigd op een bedrijf waar veel bezoekers komen. Daar waar het gaat om een winkel op het bedrijf kunnen deelnemers van de zorg ingezet worden. Een deel van de productie kan komen van platte daken of uit leegstaande kantoorpanden in de producerende wijk. De distributie kan ook verzorgd worden door bedrijven die geen agrarische tak meer hebben. In hoofdstuk zes worden verschillende voorbeelden benoemd van dit type initiatieven.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	n.v.t.
Perceel grootte (ha)	n.v.t.
Werkgelegenheid (VAK)	1- >
Omzet (k€)	50->>

3.10 Groene daken

Groene daken zullen veelal onderdeel uitmaken van een producerende wijk. Daarnaast kan de productie plaatsvinden ten behoeve van een bedrijfskantine of een restaurant. Hiervan zijn in Nederland geen voorbeelden voorhanden.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	onbekend
Perceel grootte (ha)	onbekend
Werkgelegenheid (VAK)	onbekend
Omzet (k€)	onbekend

3.11 Landgoederen

Een landgoed bestaat doorgaans uit een publiek toegankelijk terrein waarop een aantal kavels (1.000 – 5.000 m²) gelegen zijn. Dit is privé-eigendom. Landgoederen moeten grotendeels toegankelijk zijn voor recreatie maar er zijn slechts extensieve vormen van recreatie toegestaan (wandelen, paardrijden). Landgoederen vergen de nodige investeringen en trekken daarmee een specifiek type bewoner. Een nieuwe ontwikkeling is dat groepen gelijkgestemden een stuk grond kopen en deze gezamenlijk inrichten. Een landgoed zal bij voorkeur gesitueerd worden in gebieden die vrij extensief gebruikt worden; bijvoorbeeld de voedselboerderij. Groenbeheer kan plaatsvinden in combinatie met zorg of een schaapskudde.

Inschatting kengetallen:

Omvang (ha)	5-50
Perceel grootte (ha)	n.v.t.
Werkgelegenheid (VAK)	1
Omzet (k€)	50->>

3.12 De producerende wijk

In dit systeem worden voedselproductie en wonen gecombineerd. In het genoemde voorbeeld van EVA Lanxmeer gaat het om 250 woningen/appartementen en een aantal bedrijfsruimtes op 24 ha. Daarnaast is er een Stadsboerderij van 2,5 ha waarop verschillende functies gecombineerd worden (voedsel, educatie, recreatie, zorg, huisverkoop en horeca). Het werk van 2-3 professionele krachten wordt aangevuld met een grote schare aan vrijwilligers uit de wijk.

Daarnaast is een studie verricht naar een producerende wijk Agromere van 250 ha (www.agromere.wur.nl). Uitgaande van een streefaantal van 5.000 inwoners is een aantal landbouwbedrijven ontworpen die maximaal bijdragen aan een zelfvoorzienende woonwijk. Het gaat om een groente-fruitbedrijf van 25 ha, een glastuinbouwbedrijf van 6 ha, een akkerbouwbedrijf van 61 ha en een melkveebedrijf van 88 ha. Agrarische productie en (multifunctionele) diensten zijn in dit systeem zoveel mogelijk geoptimaliseerd.

Inschatting kengetallen (Agromere):

Omvang (ha)	250 (waarvan 180 ha landbouw)
Perceel grootte (ha)	0,5-5
Werkgelegenheid (VAK)	3 (EVA L.)-127 (Agromere)
Omzet (k€)	onbekend

Tabel 2. **Overzicht van de verschillende kengetallen.**

	Omvang (ha)	Perceel grootte (ha)	Werkgelegenheid (VAK)	Omzet
De voedselboerderij	40 – 120	5 – 10	1 – 1,5	5 – 10 k€/ha
Het energiebedrijf	40 – 120	5 – 10	0 – 0,5	onbekend
Het kringlopenbedrijf	40 – 120	5 – 10	0 – 0,5	onbekend
Het recreatiebedrijf	10 – 40	0,5 – 5	5 – 20	20 – >50 k€/ha
Het educatiebedrijf	40 – 120	5 – 10	0 – 0,1	1 – 10 k€
Community (bedrijf)	2 – 10	0,1 – 0,5	1 – 2	20 – >50 k€/ha
Het zorgbedrijf	10 – 40	0,5 – 5	2 – 20	10 – >50 k€/ha
De groenbeheerder	n.v.t.	n.v.t.	1 – >	10 – >50 k€
Het distributiebedrijf	n.v.t.	n.v.t.	1 – >>	50 – >> k€
Groene daken	onbekend	onbekend	onbekend	onbekend
Landgoederen	5 – 50	n.v.t.	1 – >	50 – >> k€
De producerende wijk	25-250	0,5 – 5	3 – 127	10 – >50 k€/ha

Verschillende bedrijven produceren verschillende producten en diensten. Een overzicht van de meest voorkomende producten en diensten per type bedrijf zijn te vinden in de tabel in bijlage 1.

In bovenstaande zijn de **Agroparken** niet behandeld. Bij Agroparken, althans de ontwerpen die op de tekentafel liggen, gaat het vaak om een clustering van energie- en kringloopbedrijven. Deze worden dan gekoppeld aan voedselbedrijven, veelal glastuinbouw, vanwege de energievraag van de laatste en distributiebedrijven (logistiek).

Later is, in overleg met Almere, nog een type bedrijf toegevoegd: het **blauw-groene diensten bedrijf**. Dit type bedrijf zou extensieve landbouw (veehouderij) kunnen koppelen aan wateropvang. Voor het beschikbaar stellen van percelen (en de geleden schade) krijgt de ondernemer een vergoeding. Het blauw-groene diensten bedrijf zou kunnen opereren op het grensvlak tussen de natuurzones in het gebied en intensiever benutte delen.

4 Relevante wet- en regelgeving

Om stadslandbouw daadwerkelijk in de praktijk te kunnen brengen, is het van belang de regelgeving en het beleidsinstrumentarium goed te kennen. Dit hoofdstuk inventariseert daarom de globale kansen en knelpunten in de relevante wet- en regelgeving. Daarmee wordt antwoord gegeven op de vraag waar de gemeente Almere (Zeewolde) en de stadslandbouwer rekening mee moet houden qua wet- en regelgeving. Er wordt in dit hoofdstuk uitgegaan van de gronden die vallen onder het bestemmingsplan van de gemeenten Zeewolde en Almere. De meeste gronden zijn momenteel eigendom van individuele agrarische ondernemers, projectontwikkelaars of het rijk (het ROVB, voorheen Domeinen).

Dit hoofdstuk kent drie onderdelen: wetgeving binnen het domein van de gemeente (4.1), de wetgeving (en pacht) buiten het domein van de gemeente (4.2) en de zaken die buiten het formele domein van de gemeente vallen (4.3). In het kader van de ontwikkelingsstrategie voor stadslandbouw in Almere Oosterwold zijn de Wet ruimtelijke ordening (Wro) en de Wet Milieubeheer (Wm) belangrijk. Beide vallen binnen het domein van de gemeente. In de Wro moet de toekomstige handelingsruimte van stadlandbouw in Almere Oosterwold worden vastgelegd. De Wro bepaalt immers de gebruiks- en bouwmogelijkheden. De Wm stelt vast waaraan inrichtingen moeten voldoen, of na vergunning aan moeten voldoen. De Wm kan onverwachte knelpunten kan geven, met name bij de verweving van veehouderij en menselijk verblijf. In bijlage 1 (4.4) zijn de bedrijfstypen uit de twee voorgaande hoofdstukken gekoppeld aan de Wro en Wm. Het geeft zo een overzicht van de wettelijke randvoorwaarden uit Wro (bestemming) en Wm (verweving van functies) bij het ontwerpen stadslandbouw in Almere Oosterwold.

4.1 Formele wetgeving in relatie tot gemeentelijk domein

Wet ruimtelijke ordening (Wro)

De Wro is met de structuurvisie, het bestemmingsplan en de bouwvergunningen de basis voor ruimtelijke en integrale sturing van gebiedsontwikkeling. De Wro bepaalt de gebruiks- en bouwmogelijkheden voor het gebied. Een bouwbesluit en gebruiksbesluit bepalen de uitwerking op schaalniveau van het gebouw, de constructie en het gebruik (zoals aantal mensen in een ruimte).

De gemeente Almere is op het gebied van ontwikkelingsgerichte ruimtelijke ordening voorloper in Nederland, met name voor de organisatie van stedelijke ontwikkelingen en ruimtelijke uitvoering. Hier ligt dan ook een goede basis om voor Almere Oosterwold op voort te bouwen.

Structuurvisie met plan-m.e.r. (milieu effect rapportage)

Kans: Er ligt nu een aanjagende concept structuurvisie – waarin stadslandbouw is opgenomen als één van de beoogde drijvende krachten achter de ontwikkeling in Almere Oosterwold – aanwezig. Dit is een belangrijk inspirerend kader. Bovendien kent Almere al richtinggevende uitvoeringsprincipes als Almere Principles en particulier opdrachtgeverschap.

Knelpunt: De huidige structuurvisie vereist een grote vertaalslag naar een (globaal) bestemmingsplan.

Bestemmingsplannen

Kans: Er zijn diverse vormen van bestemmingsplannen en uitvoeringsorganisaties bij de gemeente Almere bekend. Het middel anterieure overeenkomst biedt kansen voor vastlegging tussen de gemeente en de ontwikkelaar (of ondernemer) van de gewenste grondexploitatie en uitvoeringsvoorwaarden.

Knelpunt: De uitdaging is om deze kennis en ambitie in te zetten voor een duurzame bedrijvigheid als basis van het beoogde stadslandbouw-landschap. Hetzelfde geldt voor een schakeling tussen de schaalniveaus van het gebied; wonen, bedrijven en publiek gebied.

Kans/knelpunt: Het nagaan van de standaarden en praktijkervaringen met betrekking tot verweving van functies binnen één bestemmingsdoel en de uitwisselbaarheid of flexibiliteit hierbij.

Aandachtspunt: Voor een goedlopende stadsboerderij zijn teelt ondersteunende voorzieningen (lage boogkassen, mobiele kippenhokken, mestplaten) nodig. Dit zijn geen automatische stedelijke functies en het is daarom noodzakelijk dit goed te regelen. Dit geldt eventueel ook voor echte ‘gebouwen’ als

recreatieruimte, horecagelegenheid maar ook kassen en andere bedrijfsruimte.

Meer informatie over gebruik van de Wro is te vinden in de publicatie 'Multifunctionele landbouw en ruimtelijke ordening, handreikingen voor gemeentelijk plattelandontwikkelingen' (VNG, 2011). Hoofdstuk 3 van deze publicatie geeft de bouwstenen voor sturing in gemeentelijk beleid, hoofdstuk 4 beschrijft de toepassing in structuurvisies en hoofdstuk 5 beschrijft de toepassing in bestemmingsplannen.

Wet milieubeheer (Wm)

De Wm speelt mee in de zoneringsafweging in de structuurvisie en de beoordeling van effecten in het plan-m.e.r. (inclusief een passende beoordeling Natuurbeschermingswet). Dit wordt verder in dit hoofdstuk nader toegelicht bij de onderdelen bedrijven en milieuzonering, geluidzonering met luchtkwaliteit, externe veiligheid e.d.

De Wm kent een eigen systeem van toetsing dat grotendeels de detaillering van de Wm-inrichting⁴ betreft. Het activiteitenbesluit stelt vast waaraan inrichtingen moeten voldoen, of na vergunning aan moeten voldoen. Voor de landbouw is er veel standaard opgenomen.

Knelpunt: De Wm toetst zelfstandig de verweving van functies, hetgeen onverwachte knelpunten kan geven, met name bij de verweving van veehouderij en menselijk verblijf. Bijvoorbeeld, een melkveehouderijstal op minder dan 50 meter van een Bed & Breakfast (overnachting) kan problemen opleveren. Op één erf moet melkveebedrijf en overnachtingsfaciliteit samen één inrichting blijven. Buren kunnen elkaar gaan hinderen als bouwblokken te dichtbij elkaar staan. Met maatwerkoplossingen vanuit de gemeente is een kortere afstand wel mogelijk. De wet geurhinder en veehouderij vereist zorgvuldigheid, evenals het risico van dier-mens-ziektes.

Knelpunt: De zelfstandige toets van de brandweer is niet altijd duidelijk. (Dit is een landelijke ervaring en voor Almere en Zeewolde niet specifiek bekend.)

Knelpunt: Bij de eventuele wens van nieuwe boomgaarden is een spuitvrije zone van 50 meter rond woningen vereist. Dit betekent dat alleen niet-bespoten boomgaarden kunnen worden verweven met de woonfunctie (ook van losstaande woningen).

Er zijn positieve uitzonderingen voor de biologische landbouw in het activiteitenbesluit bij het onderdeel lozingen (wel toegestaan), en in de Wet ammoniak en Veehouderij (wel biologische veehouderij binnen 250 meter van natuurgebied).

Wetgeving rond veiligheid

Veiligheid komt in meerdere vormen in de wet en regelgeving aan bod: in de Algemeen Plaatselijke Verordening (APV) voor openbare orde, rond het nuttigen van eten en drinken en in de Drank- en Horecawet rond alcoholgebruik (DHW). Sociale veiligheid, verkeersveiligheid, milieuveiligheid (Wm) en 'externe veiligheid' (leidingen) behoren ook tot de gemeentelijke taken. De Warenwet gaat over voedselveiligheid en kent geen gemeentelijke taak.

Kans: Waar mensen verblijven wordt gegeten en (alcohol) gedronken. Een goede afstemming van het horecabeleid is bij stadslandbouw van belang vanwege de vele ontvangst-, recreatieve en demonstratiefuncties. De APV en afgifte van DHW vergunningen moeten hierop worden afgestemd. Een omgevingsvergunning kan worden ingezet voor bundeling. Dit geeft de kans vele details aan te pakken zoals 'terrasvergunning', alcohol schenken en openingstijden. Verordeningen gericht op recreatiebedrijven (bijvoorbeeld pensionverordeningen) moeten ook afgestemd worden op stadslandbouw.

Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), kinderopvang

De Wmo is een gemeentelijk zorginstrument en maakt het mogelijk zorg- en hulpvragers in de landbouw in te zetten.

Kans: De gemeente kan via de Wmo positief sturen op de inzet van zorg in stadslandbouw. Na een wetswijziging van het kabinet is dit misschien ook op jeugdzorg van toepassing (bestuurlijk akkoord).

Knelpunt: Mogelijke wijzigingen in het AWBZ kunnen de potentiële inzet van het PGB verkleinen.

De Wet Kinderopvang kent toezicht via de gemeente aan de GGD toe. Stadslandbouw biedt mogelijkheden voor kinderopvang, naast mogelijkheden voor BSO en andere educatievormen zoals speelbossen en speelnatuurtuinen.

---

⁴ De Wm-inrichting betreft de installatie of het erf waarover de Wm-vergunning gaat. De Wm gaat nooit over grondgebruik behoudens in relatie tot het oppervlaktewater.

Knelpunt: De GGD is landelijk bezorgd over kinderopvang nabij dieren.

Kans: De gemeente kan grotendeels een eigen invulling aan de GGD meegeven.

Overig

De gemeente stelt vast waar ambulante handel mogelijk is. Dit is geregeld in de marktverordening.

Kans: De gemeente kan verkoopmarkten zoals de boerenmarkt op Stadslandgoed De Kemphaan afwegen en invullen.

De gemeente int Onroerendezaakbelasting (OZB) op basis van de WOZ-waarde (wet waardering onroerende zaken).

Kans: Het nagaan van de noodzaak van speciale afspraken bij groene verweving zoals die ook gelden bij NSW met WOZ.

4.2 Formele wetgeving voor overheid als uitvoerder of grondeigenaar

Pachtwet, gronduitgifte

Bij het verpachten van gemeentelijke gronden en het opstallen voor agrarisch gebruik moet de gemeente de regels van de Pachtwet volgen. De Pachtwet is beperkt tot agrarisch gebruik. Onderdelen van een agrarisch bedrijf die niet-agrarisch zijn vallen buiten de werking van de Pachtwet (denk aan kinderopvang, horeca, winkel of wind turbine). Ander gebruik valt onder normale regelgeving van (ver)huur. Deze regels gelden eveneens voor andere verpachtende eigenaren.

Knelpunt: Bij verpachting vereist de verweving van gebruik in standslandbouw een handige afstemming met de Pachtwet. Dit kan overigens ondervangen worden door de benodigde grond over te dragen aan de ondernemer, zodat dit deel buiten de Pachtwet valt.

Flora- en Faunawet

In dynamische en groene gebieden is de Flora en Faunawet een aandachtspunt.

Kans: Het zorgbeginsel kan leidend zijn voor de tempo en wijze van uitvoering van de wet. Een quick scan ecologie is al dan niet vereist bij de toets voor de omgevingsvergunning.

Uitvoering milieuzorg en groenbeheer

Afval ophalen is een gemeentelijke taak. De gemeente kan het initiatief nemen rond specifieke werkwijzen van afvalverwerking en energieproductie (bijv. het GFT beschikbaar te stellen voor lokale Bio-vergisting). Met de provincie moet worden afgestemd of dit centraal of decentraal gebeurt. Dezelfde kansen en aandachtspunten gelden voor groenbeheer.

Kans: De gemeente kan de uitvoering van milieuzorg en groenbeheer mede vorm geven met de inzet van stadslandbouw.

Knelpunt: De richtlijnen 'afval versus mest' bij de verwerking op agrarische gronden. Tot wanneer kan de agrarische Bio-vergisting nog het stempel agrarisch gebruik behouden en wanneer valt het onder de restricties van een afvalverwerker?

Watertaken met waterschap

Kans: De gemeente kan uitvoering mede vorm geven met de inzet van stadslandbouw.

4.3 Invloed en betrokkenheid gemeente buiten formele domein

Inkoop producten en diensten

In het onderzoek voor deze rapportage was geen ruimte voor het verder onderzoeken van de mogelijkheden van duurzaam inkopen (mogelijk onderdeel van het gemeentelijk beleid). Echter, met de inkoop van voedsel of energie uit de eigen regio, vergisting van eigen groenafval en zorginkoop bij stadszorgboerderijen kan de gemeente stadslandbouw uiteraard wel stimuleren.

Een duurzame energieproductie is mogelijk door middel van vergisting, compostering of afvalverwerking.

Via de aanbesteding kan er voor gezorgd worden dat producten uit de eigen regio ook lokaal benut worden. Kleinschalige voorzieningen voor vergisting en compostering zijn bijvoorbeeld met de gemeentelijke milieuwetgeving te regelen (dit geldt ook voor bijvoorbeeld kleinschalige vestigingen). Op grotere schaal (één vestiging) is hier een provinciale toetsing voor nodig. De omvang van biomassaproductie tot 25.000 m³ kan middels een normale milieuvergunning worden geregeld. Daarboven is een aparte vergunning van de provincie en het ministerie van Infrastructuur en Milieu nodig.

De ondernemer: 'Wat mag ik?'

De ondernemer in de stadslandbouw/ multifunctionele landbouw ontmoet een breed scala aan wet- en regelgeving. Hij moet niet alleen de uitgebreide wet- en regelgeving van de landbouw volgen, maar evenzo de (eveneens uitgebreide) wet- en regelgeving van de desbetreffende branche, inclusief brancheafspraken, contributies, certificeringen en vereisten van verzekering en fiscus.

In dit onderzoek was geen ruimte om uitgebreid stil te staan bij de wet- en regelgeving waar de toekomstige stadsboer mee te maken krijgt. Figuur 2 geeft een snel overzicht van wet- en regelgeving met betrekking tot de activiteiten die de ondernemers kunnen gaan ondernemen.

Wat gaat u doen?	Met welke wet- en regelgeving heeft u te maken?	Wetgever of vergunningverlener
Algemeen bij nieuw gebruik van gronden en gebouwen (van boerderijwinkel tot zorgkantine, van educatieruimte tot trekkershut)	<ul style="list-style-type: none"> Bestemmingsplan, Woningwet en Bouwbesluit Wet Milieubeheer, "geurwet", Gebruiksbesluit Bundeling in Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo), per 1 oktober 2010 Natuurbeschermingswet, Flora- en Faunawet Warenwet¹⁾ Pachtwet (in geval van pacht) 	Gemeente Gemeente Gemeente LNV/provincie nVWA verpachter
Huisverkoop en/of verkoop van uw producten zoals "winkel" bezorgdienst, webwinkel, ook bij recreatieve en educatieve activiteiten	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen, met name Bestemmingsplan Warenwet¹⁾ 	Gemeente nVWA
Etenswaars bereiden en verkopen, zoals voor B&B, kampeers, kookworkshops, catering, proeverij, theeterras, café en/of restaurant, markt	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen Algemene Plaatselijke Verordening (APV); Marktverordening voor boerenmarkten Drank- en Horecawet (alcohol) Gebruiksbesluit 	Gemeente nVWA
Ruimtes voor ontvangst, workshops, training zoals voor natuureducatie, klasseboeren, vergadercentrum	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen met name Bestemmingsplan en Gebruiksvergunning 	Gemeente
Speeltoestellen of attracties plaatsen	<ul style="list-style-type: none"> Besluit Veiligheid Attractie- en Speeltoestellen 	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, nVWA
(Mini-)Camping	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen met name Bestemmingsplan en eventueel Gebruiksvergunning Besluit Hygiëne, Gezondheid en Veiligheid Kampeertreinen 	Gemeente Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, nVWA
Logies en Ontbijt, groepsaccommodatie, zomerhuisjes, trekkershutten, kamerverhuur	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen. Verordening Recreatieverblijven of Pensionverordening Gebruiksvergunning 	Gemeente
Bord aan de weg plaatsen	<ul style="list-style-type: none"> Algemene Plaatselijke Verordening Landschapsverordening Soms: bestemmingsplan 	Gemeente en provincie
Alcohol verkopen en schenken; Rookvrije ruimte voor medewerkers en cliënten	<ul style="list-style-type: none"> Drank- en Horecawet Arbowet en Tabakswet 	Gemeente VWS en nVWA
Bad- en douchewater, drinkwater	<ul style="list-style-type: none"> Waterleidingbesluit 	VROM en inspectie Milieuhygiëne
Opvang voor zorg, dagopvang ouderen of andere cliënten	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen Wet Marktordening Gezondheidszorg en -besluiten, o.a. Klachtwet Cliënten Zorgsector (KCZ) Afhankelijk financieringsvorm: WMO, AWBZ, REA of WSW²⁾ 	Gemeente Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport; controle GGD en/of nVWA
Kinderopvang	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen Wet Publieke Gezondheid Wet kinderopvang (Wk) Kinderbedjes: Warenwetbesluit kinderbedden en -boxen 	Gemeente, Ministerie OCW en GGD en/of nVWA
Landbouwgrond omzetten in natuur; landschapsbeheer	<ul style="list-style-type: none"> Idem algemeen Bestemmingsplan en Pachtwet Natuurschoonwet 	Gemeente Verpachter Fiscus

Figuur 2. Wet- en regelgeving bij multifunctionele landbouw (bron: Wat mag ik?, Taskforce Multifunctionele Landbouw, oktober 2010).

4.4 Bedrijfstypen, producten en juridische belemmeringen

Bijlage 2 geeft een uitgebreid overzicht van alle relevante wet- en regelgeving waarmee overheid en de stadslandbouwer rekening mee dient te houden met het oog op ontwikkeling in Almere Oosterwold. Om de betekenis van deze wet- en regelgeving voor stadslandbouw in Oosterwold in beeld te krijgen is in bijlage 2 ieder bedrijfstype zoals die in de voorgaande twee hoofdstukken beschreven is, gekoppeld aan de twee belangrijkste, Wro (bestemming) en Wm (betekenis verweving functies). Hierbij is rekening gehouden met de verschillende producten en diensten die de verschillende bedrijven aanbieden. Dus, een recreatiebedrijf zal plantaardige en of dierlijke producten voortbrengen maar heeft daarnaast te maken met faciliteiten als stalling van de werktuigen maar ook overnachtingsfaciliteiten. Dit gezamenlijk bepaalt met welke wet- en regelgeving dit type bedrijf te maken zal krijgen.

5 Bijdrage Oosterwold aan de voedselvraag

Als Almere Oosterwold zich volledig gaat richten op voedselproductie voor Almere, wat houdt het palet producten dan in en voor hoeveel Almeerders zou dan geproduceerd kunnen worden? Deze vraag is uitgewerkt aan de hand van 5 'menu's':

1. Huidig
2. Vegetarisch
3. Veganistisch
4. Volledig plantaardig
5. Groenten

Uitgaande van de toekomstige 2.000 ha stadslandbouw in Oosterwold zouden ruim 7.500 (huidig menu) tot bijna 18.000 (veganistisch menu) inwoners volledig gevoed kunnen worden. Stel dat er in Oosterwold alleen maar groente en fruit voor de stad wordt geproduceerd dan kan theoretisch aan de vraag van bijna 180.000 inwoners (Almere 1.0) voldaan worden.

5.1 Uitgangspunten

Almere Oosterwold omvat momenteel 4.300 ha landbouwgrond, voornamelijk akkerbouw en enige veehouderij. Het areaal landbouwgrond zal op termijn krimpen naar ca. 2.000 ha. Almere 1.0 en 2.0 hebben respectievelijk 200.000 inwoners en 350.000 inwoners.

5.2 Beschrijving menu's

Menu (1) is het gemiddelde dat wij Nederlanders jaarlijks consumeren (Rood, et al., 2004). Niet opgenomen in menu (1) is de consumptie van koffie, thee, bier en frisdranken (excl. vruchtensappen). De producten van exotische herkomst, zoals rijst en veel plantaardige oliën, zijn in menu (1) "vervangen" door producten die wel in Nederland geteeld kunnen worden zoals aardappelen en koolzaadolie in plaats van soja olie. Dit geeft een indruk hoeveel er in theorie in Oosterwold geproduceerd zou kunnen worden wanneer het volledig zelfvoorzienend zou zijn.

Menu (2) is samengesteld op basis van menu 1, waarbij de vleesconsumptie vervangen is door vlees vervangers op basis van plantaardige eiwit. In menu 2 worden nog wel eieren en zuivel(producten) geconsumeerd. Er is geen rekening mee gehouden dat vegetariërs naast het niet eten van vlees waarschijnlijk ook een wat ander eetpatroon hebben dan de gemiddelde Nederlandse consument. Vegetariërs zullen gemiddeld meer groenten en fruit consumeren.

Menu (3) is samengesteld op basis van menu 1, waarbij alle producten van dierlijke oorsprong vervangen zijn door plantaardige producten en eiwitvervangers. Net als de vegetariërs zullen ook de veganisten een wat ander voedingspatroon hebben (naast het niet eten van dierlijk eiwit). Hier is in de berekening geen rekening mee gehouden.

Menu (4) is samengesteld op basis van menu 1 waarbij alle producten van dierlijke herkomst (incl. daarvoor benodigde veevoer) niet lokaal worden voortgebracht maar wel worden gegeten. De producten van dierlijke afkomst worden dus verondersteld elders geproduceerd te worden. Er hoeven dus geen eiwit vervangers gezocht te worden (zoals bij menu 2 & 3). Het gaat in menu 4 dus alleen om hoeveel groente, fruit en granen (en andere akkerbouwproducten) er lokaal geproduceerd kunnen worden.

Menu (5) is volledig gebaseerd op groenten, fruit (incl. vruchtensap) en aardappelen. Granen, plantaardige oliegewassen en suikerhoudende gewassen alsmede producten van dierlijke herkomst worden elders geproduceerd. Het idee achter dit menu is dat Oosterwold vanwege haar ligging dicht bij de stad bij uitstek geschikt is als groente- en fruituin van Almere. Deze verse, bederfelijke (en waterrijke) producten hebben een logische plek rondom de stad. Ook verse zuivel zou dicht bij de stad een plek kunnen hebben, doch dit vraagt relatief meer areaal. Minder bederfelijke en minder waterrijke producten (denk aan granen) maar ook vlees en zuivel kunnen ook op grotere afstand van de stad geproduceerd worden (volgens het principe van

von Thünen⁵).

5.3 Berekening

Rood *et al.* (2004) berekent op basis van de gemiddelde Nederlandse consumptie in 2000 de benodigde ruimte, dwz het aantal ha per inwoner dat nodig is om in de consumptie te voorzien. Rood *et al.* (2004) komt op een ruimtebeslag van 0,31 ha per inwoner. Dit ruimtebeslag kan op Nederland betrekking hebben maar ook elders op de wereld (koffie, thee, plantaardige oliën of veevoer etc.). In dit getal zit het directe ruimtebeslag (bijv. voor groenten en fruit) maar ook het indirecte (de productie van veevoer). In de 0,31 ha per inwoner zit ook het ruimtebeslag voor het produceren van voer voor de huisdieren als ook voor de productie van dranken (thee, koffie, frisdranken en bier).

In de berekening voor Almere zijn we uitgegaan van de data van Rood *et al.* (2004). In de berekening voor Almere is het ruimtebeslag voor de productie van voeding voor huisdieren als ook het ruimtebeslag voor de productie van dranken (thee, koffie, frisdranken en bier) niet opgenomen. Hiermee komen we op 0,26 ha per inwoner als benodigde ruimte voor het voortbrengen van groente, fruit, aardappelen, zuivel, vlees en eieren. Dit getal geldt als uitgangspunt voor het huidige menu. Er moet een slag om de arm genomen worden met het 1-op-1 inwisselen van niet-Nederlands geproduceerde gewassen naar Nederlands (lokaal) geproduceerd. Een aantal gewassen in Nederland hebben een (veel) hogere productie andere een lagere dan hun exotische equivalent. In dit rapport gaan we ervan uit dat beide elkaar uit middelen. Maar er zit dus een flinke onzekerheid in dit uitgangspunt.

Uitgaande van het eerder genoemde rapport zou voor een vegetarisch en veganistisch menu respectievelijk 0,170 en 0,116 ha per inwoner nodig zijn. In de berekening is er dan vanuit gegaan dat het vlees (ingeval van vegetarisch) en vlees, zuivel en eieren (ingeval van veganistisch) geheel wordt vervangen door plantaardige eiwitvervangers. Ook wordt verondersteld dat deze eiwitvervangers lokaal geproduceerd worden. Het ruimtebeslag van plantaardige eiwitvervangers is circa een factor 4 kleiner dan voor dierlijk eiwit (vanwege de voederconversie van plantaardig naar dierlijk eiwit). In deze marge zit een onzekerheid. Dierlijke en plantaardige eiwitten zijn in een menu niet één op één inwisselbaar. Bovendien zit er in het huidige Nederlandse menu een hoger aanbod aan dierlijk eiwit dan volgens voedingsnormen noodzakelijk is. Het ingeschatte ruimtebeslag voor de veganistische en vegetarische menu's is daarom mogelijk een overschatting.

---

⁵ **Johann Heinrich von Thünen** (1783 – 1850) was a prominent nineteenth century economist. Von Thünen concluded that the cultivation of a crop is only worthwhile within certain distances from the city: beyond that, either the cost of the land becomes too high, with increasing distances transport costs also increase, or, if there is another product having greater yield or lower transport costs. For each product there is a certain distance from the city where its production would be worthwhile. Since Thünen referred transport costs directly to the market ("Luftlinie"), circular land use zones arises - the Thünen rings (bron: Wikipedia.org, 1 juni 2011).

5.4 Resultaten Almere

Tabel 3. **Het benodigde ruimtebeslag (3^e kolom), aantal menu's bij 2.000 ha (4^e kolom) en benodigde areaal (5^e en 6^e kolom) bij verschillende menu's en verschillende inwoneraantallen.**

Menu	Voedingspatroon	Ruimte beslag (ha/inwoners)	Oosterwold (aantal inwoners)	Almere 1.0	Almere 2.0
				nu	2030
				(ha)	(ha)
1	Huidig	0,263	7.602	52.616	92.079
2	Vegetarisch	0,170	11.746	34.053	59.593
3	Veganistisch	0,116	17.208	23.244	40.678
4	Plantaardig	0,067	29.851	13.400	23.450
5	Groente & fruit	0,011	177.169	2.258	3.951

De kolom ruimtebeslag geeft het areaal dat nodig is om het menu zoals boven beschreven is voort te brengen. De kolom Oosterwold geeft aan voor hoeveel inwoners er op 2.000 ha geproduceerd kan worden. De beide laatste kolommen laten zien hoeveel areaal er nodig is om Almere 1.0 of 2.0 te voeden volgens de gegeven menu's.

Uitgaande van de toekomstige 2.000 ha stadslandbouw in Oosterwold zouden in theorie ruim 7.500 (huidig menu) tot bijna 18.000 (veganistisch menu) inwoners volledig gevoed kunnen worden. Stel dat er in Oosterwold alleen maar groente en fruit voor de stad wordt geproduceerd dan kan aan de vraag van bijna 180.000 inwoners voldaan worden. Het verschil in ruimtebeslag tussen het plantaardige menu (menu 4) en het groente en fruit menu (menu 5) wordt verklaard door het relatief grote areaal dat nodig is voor granen, suikerbieten en oliehoudende gewassen (voor margarine en dergelijke).

Het menu heeft ook consequenties voor de gewasverdeling (tabel 4). Grofweg is bij het huidig menu $\frac{3}{4}$ van het areaal nodig voor veevoer productie als grondstof voor zuivel, eieren en vlees. Van de resterende $\frac{1}{4}$ areaal is de helft plantaardige oliën ($\frac{1}{8}$) en het overige voor granen, suiker, groente (incl. glasgroente) en fruit ($\frac{1}{8}$). Bij het vegetarische menu treedt er een verschuiving op in ruimtevrage. Ruim 40% van het areaal zal nodig zijn voor de productie van veevoer (ten bate van zuivel en ei productie), 20% voor vleesvervangers, 20% voor plantaardige oliën en 20% voor groente, fruit en akkerbouw producten (granen en aardappelen). Voor het veganistische menu 3 is de ruimtevrage voor plantaardige vleesvervangers ruim 40%, 30% voor plantaardige oliën en 30% voor groente, fruit en akkerbouw producten. In het plantaardige menu is de verdeling 50-50 in ruimte vrage tussen plantaardige oliën en groente, fruit en akkerbouw producten (granen en aardappelen). Tenslotte zou bij het groente menu 40% aardappelen, 50% fruit (en fruitsappen) en 10% groente.

Bij de bovenstaande theoretische verdeling is niet gekeken of een dergelijke areaalverdeling in de praktijk ook realistisch is. Een gebied met jaarlijks op 40% van het areaal aardappelen zoals bijvoorbeeld bij menu 5 is in de praktijk niet duurzaam. Voor aardappelen is 25% of minder realistischer. De areaal verdeling laat zien dat voor de productie van groente en fruit relatief weinig ruimte nodig is. Granen, aardappelen, en plantaardige oliën vragen meer ruimte. Dierlijk productie vraag nog meer ruimte.

Tabel 4. De verhouding in areaal verdeling bij de diverse menu's. Bij vlees, zuivel en eieren gaat het om het areaal voedergewassen (gras, mais etc.).

	Menu 1	Menu 2	Menu 3	Menu 4	Menu 5
Product	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)
Vleesproductie/Vleesvervanging	48.0	18.7	27.9		
Zuivel/zuivelvervanging	25.0	39.1	14.5		
Oliën	12.2	19.0	28.2	50.5	
Granen	4.6	7.1	10.6	18.9	
Eieren/ei vervanging	2.9	4.6	1.7		
Suiker	3.0	4.7	7.0	12.4	
Fruit	1.0	1.6	2.4	4.2	23.2
Aardappelen	1.8	2.8	4.1	7.4	40.5
Vruchtensappen	1.1	1.8	2.7	4.8	26.2
Groente glas	0.0	0.1	0.1	0.2	0.9
Groente opengrond	0.4	0.6	0.9	1.7	9.3

6 Distributie regionale producten

Lokale productie is onmogelijk zonder een uitgekiend distributienetwerk. In dit hoofdstuk wordt daarom dieper ingegaan op het distributiebedrijf zoals eerder beschreven in dit rapport. Centraal staat in dit hoofdstuk welke rol de gemeente zou moeten spelen bij het vormgeven van lokale distributie. In dit hoofdstuk wordt een aantal voorbeelden gegeven van hoe de distributie van lokale producten naar de stad kan verlopen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen:

- Van producent naar eindgebruiker: business to consumer (B to C)
- Van producent naar tussenschakel: business to business (B to B)

In de meeste van de onderstaande voorbeelden “bepert” de rol van de gemeente zich tot het stimuleren, bijeenbrengen en faciliteren van producenten en afnemers. Een cruciale rol, omdat in het gebied bijna vanaf nul gestart wordt met lokale vormen van distributie.

6.1 Van producent naar eindgebruiker (B to C)

Boerderijwinkel

Coöperatie Landwinkel

Een boerderijwinkel is een winkel op het erf van een agrarisch bedrijf waar producten van dit bedrijf en eventueel aangevuld met producten van andere agrarische bedrijven (uit de streek) worden verkocht. Veel boerderijwinkels zijn aangesloten bij Coöperatie Landwinkel (www.landwinkel.nl).

Gemeente Almere: Kan de verkoop stimuleren door bekendheid te geven aan boerderijwinkels in de regio Almere. De gemeente kan boerderijwinkels op haar grondgebied faciliteren door het verstrekken van de benodigde vergunningen.

Boerenmarkt

Landgoed de Kemphaan Almere

Landgoed de Kemphaan, Almere, houdt elke zaterdag een boerenmarkt waar biologische producten uit de streek kunnen worden gekocht (www.boerenmarktalmere.nl).

Gemeente Almere: Kan de verkoop op deze boerenmarkt stimuleren door bekendheid te geven aan de markt. Samen met de stadsboerderij kan gekeken worden of het mogelijk is de markt twee maal per week te houden. Overwogen kan worden om de markt dichterbij de consument te brengen door in het centrum van Almere ruimte te reserveren voor een markt van lokale producten.

Speciaalzaak

Marqt

Marqt is een speciaalzaak voor streekproducten die belevd wordt door Mijn Boer (zie verderop in dit hoofdstuk). Er zijn twee vestigingen in Amsterdam en één in Haarlem (www.marqt.com).

Gemeente Almere: Kan Marqt(-achtig concept) faciliteren bij het vinden van een geschikte locatie in Almere en bij het verkrijgen van de benodigde vergunningen.

Supermarkt

Landmarkt

Landmarkt is een supermarkt aan de rand van de stad die naast streekproducten ook reguliere producten verkoopt. Er is nu één Landmarkt gerealiseerd in Amsterdam (www.landmarkt.nl).

Gemeente Almere: Kan Landmarkt faciliteren bij het vinden van een geschikte locatie in Almere en bij het verkrijgen van de benodigde vergunningen.

Webwinkel

Hofwebwinkel

De Hofwebwinkel is gevestigd in Dronten en levert een groot assortiment biologische producten (waarvan één deel van lokale producenten) direct aan consumenten in Midden-Nederland, waaronder Almere (www.hofwebwinkel.nl). Klanten kunnen via internet de producten bestellen en deze vervolgens afhalen bij één van de vaste afhaalpunten. De hofwebwinkel

Gemeente Almere: Kan de Hofwebwinkel faciliteren door woonwijken en bedrijventrajecten in te richten met afhaalpunten. Hierover zijn reeds gesprekken gevoerd.

6.2 Van producent naar tussenschakel (B to B)

Van producent naar reguliere supermarkt

Willem & Drees

In juni 2009 is Willem&Drees in de regio Amersfoort begonnen met het verkrijgbaar maken van aardappelen, groenten en fruit van boeren uit de buurt in winkels in de buurt. Het bedrijf is inmiddels uitgegroeid naar vier regio's, waarin 55 toeleveranciers ongeveer honderd afnemers (supermarkten) beleveren. Basisuitgangspunten voor Willem&Drees zijn dat de producten bij voorkeur van straal van maximaal 40 km afkomstig zijn, de producten van het seizoen uit de volle grond komen, de producent herkenbaar is en dat de producten met respect voor het milieu worden geteeld. Ze werken in Midden-Nederland, waaronder Almere (www.willemendrees.nl), zie ook paragraaf 2.9 in dit rapport.

Gemeente Almere: Kan supermarkten in Almere stimuleren de producten van Willem & Drees of van vergelijkbare concepten in hun assortiment op te nemen.

Van producent naar speciaalzaak

Mijn Boer

Mijn Boer bestaat uit een groep producenten rond Amsterdam die groenten en fruit leveren aan onder andere Marqt (zie eerder in dit hoofdstuk) (www.mijnboer.nl).

Gemeente Almere: Kan de vorming van een groep producenten rond Almere die gebundeld gaan leveren stimuleren en deze verbinden aan afnemers.

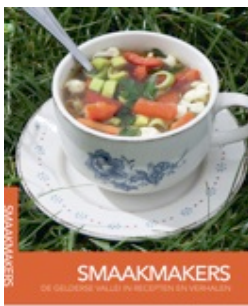

Van producent naar horeca en catering

Streek & Smaakverbond

Streek & Smaakverbond is een groep producenten - voornamelijk uit Utrecht en Gelderland (Gelderse Vallei) - die gebundeld leveren aan horeca en catering. Het gaat hierbij om groente, fruit, paddenstoelen, vlees en kaas (www.streeksmaakverbond.nl).

Gemeente Almere: Kan de vorming van een groep producenten rond Almere die gebundeld gaan leveren stimuleren en deze in contact brengen met afnemers uit de horeca en cateraars). Ze zou ook zelf producten kunnen afnemen voor de eigen catering (een aantal gemeenten waaronder Groningen doen dit al).

Van producent naar instelling

Oregional

Oregional bestaat uit een groep producenten rond Nijmegen die groente, fruit maar ook vlees leveren aan de St. Maartenkliniek in Nijmegen (www.oregional.nl). De keuken van deze orthopedische instelling bereidt haar ca. 180 dagelijkse maaltijden zoveel mogelijk van verse, lokale (30 km) en seizoensproducten.

Gemeente Almere: Kan de vorming van een groep producenten rond Almere die gebundeld gaan leveren stimuleren. Kan instellingen stimuleren producten van deze groep ondernemers af te nemen.

Tenslotte

Een stimulerende rol vanuit de gemeente is méér dan een eenmalige bijeenkomst organiseren. Het vormen van een groep producenten rond Almere die gebundeld willen gaan leveren kost veel energie en tijd. Dat geldt ook voor het overtuigen van partijen in de stad om producten van deze groep producenten af te nemen. De praktijk wijst vaak uit dat hiervoor een (financiële) inspanning van de overheid vereist is. Om tijd en kosten te besparen is het zinvol om aansluiting te zoeken bij al bestaande samenwerking tussen ondernemers rondom Almere (bijv. agrarische natuur vereniging of St Veldleeuwerik, zie hoofdstuk 7) of met ketenpartijen die al in de regio actief zijn zoals, Hofwebwinkel en Willem&Drees.

7 Conclusie & advies

In de voorgaande hoofdstukken zijn de modelbedrijven (plus karakteristieken), juridische & planologische belemmeringen, lokaal productie potentieel (in relatie tot type menu) en distributie (lokale producten) aan de orde gekomen. Dit zijn allen sleutel factoren om inzicht te krijgen in de kansen en belemmeringen van de beoogde transitie van de huidige landbouw naar stadslandbouw in Almere Oosterwold. De vraag is nu wat moet minimaal gedaan worden om de beoogde transitie in het gebied te faciliteren?

Allereerst is het goed om nog even de randvoorwaarden in ogenschouw te nemen. De beoogde transitie van het gebied zal geleidelijk –organisch- plaatsvinden. Dit betekent dat over een periode van 20-30 jaar het areaal landbouw zal krimpen van 4.000 naar ca. 2.000 ha. De landbouw zal tevens van functie veranderen. Het kan met producten en diensten omschakelen van wereldmarkt naar lokaal. Dit heeft invloed op de schaal van het bedrijf maar dat hoeft niet. De krimp van de landbouw zal ertoe leiden dat er in het gebied ruimte komt voor andere functies, zoals natuur, recreatie en natuurlijk wonen en werken. In het gebied zullen energievraag, wateropvang en kringlopen lokaal geregeld moeten worden. Hier kan de landbouw een belangrijke rol spelen, als beheerder van de wateropvang, producent van energie of als afnemer van reststoffen. Daarnaast is de wens dat het gebied voedsel voor de lokale markt (Almere en de regio) gaat produceren.

Kijkend naar de randvoorwaarden zal de beoogde transitie iets weg kunnen hebben van een kleuromslag (vergelijk met scheikunde proefje: lakmoesproef). Om die kleuromslag voor stadslandbouw te bewerkstelligen zijn drie stappen nodig:

1. Transitie bestemming
2. Transitie ondernemers/ondernemerschap
3. Transitie omgeving

Transitie bestemming

Op niveau van bestemming zal in de Wro stadslandbouw duidelijk omschreven moeten worden. De bestemming beschrijft de handelingsruimte van de toekomstige stadlandbouw. Daar stadslandbouw geen standaard agrarische activiteit is zal veel apart beschreven moeten worden. De bestemming kan ineens voor het geheel gebied geregeld worden of apart per aanvraag. Voor Oosterwold zou, gezien de omvang en ambities, een gebiedsaanpak de voorkeur hebben. Kleine bedrijven als het community bedrijf vallen niet binnen de algemeen geldende juridische term *agrarisch bedrijf*. Zij zullen apart aanvraag moeten doen omdat ze niet binnen de bestemming vallen.

In de bestemming zullen ook de spelregels voor de bebouwing (kern, buurtschap, nevel of solitair) moeten worden vastgelegd. Bij daadwerkelijk realisatie van Oosterwold vindt de confrontatie plaats tussen het ideaalbeeld en de praktijk. Het ruimtelijk verweven van landbouw en wonen brengt altijd een zekere mate van overlast met zich mee. Het ideaalbeeld van landelijk wonen (rust, groen en ruimte) dat potentiële bewoners mogelijk hebben strookt niet altijd met de werkelijkheid. Door strenge regelgeving inzake milieu en hygiëne is er al veel veranderd in de agrarische bedrijfsvoering en is overlast in de vorm van milieubelasting en stank weliswaar afgenomen. Toch zijn bepaalde vormen van overlast niet te voorkomen als landbouw en wonen samengaan. Bij een wijk of gebied met stadslandbouw hoort een hogere tolerantiegrens van de bewoners ten aanzien van overlast. De eerste bewoners nemen dat waarschijnlijk bewust mee in hun overweging om er te gaan wonen. Maar hoe zit het met nieuwe generaties? De ondernemers hebben grote invloed op de cultuur van de wijk of het gebied. Ze kunnen hun bedrijfsvoering aanpassen waardoor overlast beperkt blijft. Maar de bedrijfsvoering kan nooit volledig vrij van overlast zijn. Het is mogelijk effectiever om te zorgen voor een goede band met de bewoners. De bewoners zullen dan meer accepteren. Tegen deze achtergrond zullen mogelijk juridische constructies nodig zijn om een aantal uitgangspunten van het gebied te waarborgen, zowel voor de bewoners als voor de ondernemers. Naast de bestemming zou ook het grondeigendom bestemd kunnen worden. De huidige verdeling van eigendom is 50% particulier (incl. projectontwikkelaars) en 50% ROVB. Door de (landbouw)grond in Oosterwold onder te brengen in een onafhankelijke Stichting of trust kan het grondgebruik beter bestemd

worden. De trust stelt de kaders (via Wro bekrachtigd) waarbinnen de stadslandbouw bedrijven mogen opereren. De trust verpacht onder die voorwaarden de gronden voor marktconforme prijzen aan de ondernemers. Gronden van wijkers en stoppers worden ondergebracht in de trust en kunnen zo beschikbaar komen voor nieuwe pachters. Bovendien zijn de gronden zo beter beschermd tegen toekomstige claims-speculatie. De trust zorgt bovendien dat het kapitaal in de regio blijft. De trust zou (ten dele) gefinancierd kunnen worden met (kapitaal van) het bedrijfsleven en particulieren uit Almere en de regio. Hiermee creëer je een extra verbinding tussen Oosterwold en de stad: deelneming is betrokkenheid. [Transitie ondernemers/ondernemerschap](#)

Naast het stellen van kaders via Wro en voorwaarden (grond) zal de transitie van de ondernemers/ondernemerschap gefaciliteerd kunnen worden. Kijkend naar de huidige groep ondernemers (zie aanpalende rapport met gespreksverslagen van interviews met 15 ondernemers), is er een kleine groep enthousiastelingen. Deze groep zou gestimuleerd kunnen worden om stappen te zetten naar op de stad gerichte landbouw. Hierbij kan gebruik gemaakt worden van al bestaan de structuren (windmolen consortia, Groen gasstraat, St Veldleeuwerik⁶ en ANV Zuidelijk Flevoland) en de ideeën die ze geopperd hebben (een ondernemer wil wel huizen ontwikkelen op zijn erf). Mogelijk kan gezamenlijk voor één of enkele ondernemers ruimte om te experimenteren gerealiseerd worden. Deze experimenteerruimte kan helpen andere ondernemers (de grotere groep twijfelaars) te prikkelen en het draagt bovendien bij aan het verder ontwikkelen van het instrumentarium voor de transitie in het gebied. De groep ondernemers die om wat voor reden niet verder wil in het gebied, kunnen bij uitplaatsing of bedrijfsbeëindiging ruimte bieden aan nieuwe ondernemers.

Om deze agrarische transitie te leiden zou de gemeente onder het mom van ***ik bouw mijn boerderij in Almere Oosterwold*** een gebiedsregisseur kunnen aanstellen. Deze regisseur is het centrale aanspreekpunt voor de ondernemers (en anderen) die hun bedrijfsvoering willen veranderen of nieuw in Oosterwold willen vestigen. De functie en rol is vergelijkbaar met het loket van *Ik bouw mijn huis in Almere*. Bovendien kan de regisseur de gemeente verder helpen om het juiste instrumentarium te ontwikkelen. Overigens hoeft de gebiedsregisseur zich niet alleen op stadslandbouw te oriënteren. Ook andere nieuwe gebiedspartijen kunnen er gebruik van maken (bijv. groepen die als collectief een landgoed willen ontwikkelen).

De beoogde transitie is niet alleen nieuw voor de betrokken gemeenten en ondernemers. Ook de andere stakeholders in de regio, zoals waterschap, ROVB, ontwikkelaars en bewoners zullen een omslag moeten maken wil de transitie succesvol worden. Zij worden immers mede drager van het nieuwe gebied. Cruciaal in het gebiedsproces is dan ook participatie van deze partijen. Deze betrokkenheid zou vorm kunnen krijgen rond de experimenteerruimte in het gebied. Mogelijk kunnen de partijen ook een rol spelen in de trust. De gebiedsregisseur zou de aangewezen persoon zijn om de partijen mee te laten participeren in het proces. Berekeningen aan de diverse menu's (hoofdstuk 4) laat zien dat Oosterwold voor maar een klein deel van de volledige voedsel vraag van Almere kan voorzien. Hoe meer de landbouw zich zou gaan richten op verse

⁶ In de stichting Veldleeuwerik werken akkerbouwers, adviseurs, afnemers, leveranciers en verwerkende industrie samen. We zijn aan de hand van tien indicatoren een zoektocht begonnen naar duurzame productie van akkerbouw producten met veel oog voor de realiteit van inkomen, milieu en mensen en een centrale rol voor de ondernemende boer.

producten als groente en fruit (en zuivel) hoe grote deel het de stad van die producten kan voorzien. Gezien het type grond zijn dit type gewassen mogelijk. Het vergt wel een wat kleinschaliger bedrijfstype dan de huidige grootschalige akkerbouw en veehouderij. Een andere wijze om meer lokaal te kunnen produceren is om de teeltwijze te wijzigen. Hydrocultuur in kassen zou de productie per eenheid oppervlak vergroten. Met een koppeling van energie- en kringloopbedrijven zou een gesloten productiesysteem ontwikkeld kunnen worden. De vraag is in hoeverre dit type (agropark) past in Oosterwold.

Een apart punt van aandacht verdient de toekomstige distributie van de lokale producten. Hier kan de sleutel liggen tot de transitie bij de ondernemers. Gemeente Almere zou globaal voor twee rollen kunnen kiezen:

Grote ambitie: Het verbinden van grote afnemers (supermarkten, cateraars, facilitair bedrijven) aan de producenten in het gebied. Uitwerking: de gemeente stelt een procesregisseur aan met verstand van zaken die vraag en aanbod in kaart brengt en vervolgens partijen met elkaar gaat verbinden. De producenten uit het gebied zouden zich kunnen verenigen in een afzet coöperatie.
Organisch: Uitgaan van de mogelijkheden van bestaande initiatieven (Hofwebwinkel, Willem & Drees e.d.). Uitwerking: gemeente stelt een aanspreekpunt aan die de bestaande initiatieven faciliteert (in contact brengen met producenten, helpen bij realiseren distributiepunten, vergunningverlening e.d.) zodat ze zich geleidelijk kunnen opschalen. De succesvolle uitstraling bij de St. Maartenskliniek⁷ in Nijmegen heeft ervoor gezorgd dat een aantal producenten via Original rond Nijmegen zich daadwerkelijk zijn gaan organiseren rond een gezamenlijke afzet en nu ook consumenten willen gaan belevaren. Wat voor Oregional geldt, geldt ook voor veel andere initiatieven: het is klein begonnen.

Transitie omgeving

In het spoor van de transitie van de bestemming en de ondernemers volgt die van de omgeving. Belangrijk is dat het gebied (qua stadslandbouw) enerzijds aansluiting vindt met de bestaande stad. De stad is haar natuurlijke markt voor diensten en producten. De Almeerders moeten het gebied als van de stad gaan beschouwen. Met uitzondering van degenen die er hun caravan of paard stallen is er momenteel weinig verbinding met het gebied. Via een fijnmazig fiets, ov of ander netwerk kan het nu nog ontoegankelijke gebied ontsloten worden voor de Almeerders. Andere verbindingen met de stad kunnen gelegd worden via lokale voedsel (distributie), de levering van energie (windenergie, biogas) en het aanbieden van diensten (kinderopvang, zorg, educatie etc). Anderzijds zal Almere Oosterwold verbonden blijven aan de regio. Oosterwold kan niet los van de regio gezien worden. Een scherpe grens tussen Oosterwold en de rest van de polder is niet wenselijk. Dit zou immers betekenen dat de stedelijke grenzen via Oosterwold zouden opschuiven naar de Oostvaarderswold zone. Een vloeiende grens en daarmee wederzijdse betrokkenheid tussen stad en regio voorkomt dat Oosterwold uiteindelijk een (ver)stedelijk(t) eiland tussen Almere en de regio wordt.

De vraag is wie verantwoordelijk wordt voor de ontwikkeling van het gebied. Zit hier gemeentelijke regie op of is dit in handen van (het collectief van de) gebiedspartijen? Tenslotte moet, als een soort katalysator van de drie transitiepunten, de gemeente samen met de regio een eenduidige ambitie uitstralen en communiceren. Een eenduidig beeld wat het verwacht van het gebied en specifiek van de (rol van de) landbouw. Een ambitie uitspreken kan partijen inspireren om deze ambitie in te vullen.

Wat als er niets gedaan wordt...

Bij de afweging welke ontwikkelingsstrategie nodig is voor stadslandbouw in Oosterwold, zal de ontwikkelingsmaatschappij Oosterwold (gemeente Almere en de regio) zich steeds moeten afvragen wat gebeurt er als er niets gedaan wordt.

1. Geen Wro bestemming stadslandbouw.....betekent mogelijk dat bedrijven krijgen weinig ruimte om stadslandbouw te ontwikkelen
2. Geen grondbeheer-trust....betekent mogelijk dat het voor nieuwkomers in de stadslandbouw het moeilijk wordt om in het gebied te vestigen, kapitaal uit het gebied vloeit

⁷ De St Maartenskliniek in Nijmegen is enkel jaren geleden gestart met het gebruik van lokale producten in de keuken van de kliniek (180 maaltijden per dag). De ambitie is om de maaltijden volledig van lokale producten uit straal van 20-30 km samen te stellen.

3. Geen ruimte voor experiment... betekent mogelijk dat er geen leerpunten zijn, geen inspiratie is
4. Geen proces regie ontwikkeling.... betekent mogelijk dat iedereen opnieuw het wiel moet uitvinden
5. Geen procesregie distributie.... betekent mogelijk dat de distributie van lokale productie niet van de grond komt
6. Geen gezamenlijk proces met bestaande ondernemers.... betekent mogelijk dat de groep twijfelaars groot blijft
7. Geen fysieke verbinding met Almere en de regio... betekent mogelijk dat de Almeerders het gebied niet weten te vinden en het gebied een eiland wordt tussen stad en regio
8. Geen communicatie vanuit stad en regio.... betekent mogelijk dat er geen richting komt in de ontwikkeling en iedereen afwacht

8 Bronnen

Artikelen/boeken

Rood, G.A., H.C. Wilting, D. Nagelhoue, B.J.E. ten Brink, R.J. Leewis en D.S. Nijdam, 2004. Spoorzoeken naar de invloed van Nederlanders op de mondiale biodiversiteit; model voor een ecologische voetafdruk. RIVM rapport 500013005/2004, Bilthoven. 94 pp.

VNG, 2011. Multifunctionele landbouw en ruimtelijke ordening; Handreikingen voor gemeentelijke Plattelandsontwikkelingen. Directieraad Vereniging van Nederlandse Gemeenten in samenwerking met de Taskforce Multifunctionele Landbouw, Den Haag. 68 pp.

Wieringa, H. en M. van Boxtel (2010) 'Wat mag ik? Handreiking over regels voor ondernemers in de multifunctionele landbouw.' Taskforce Multifunctionele Landbouw

Websites

- farmlondon.weebly.com
- graphics8.nytimes.com
- remic.nl
- Wikipedia.org
- [www.112groningen.nl](http://www.112 groningen.nl)
- www.agromere.wur.nl
- www.atvdehogeweide.nl
- www.boerenmarktalmere.nl
- www.calthorpeproject.org.uk
- www.debuytenhof.nl
- www.dedoarpstun.nl
- www.denieuweronde.nl
- www.encyclo.nl
- www.eva-lanxmeer.nl
- www.greenportshanghai.com
- www.hetgeertje.nl
- www.hofwebwinkel.nl
- www.kindertuin-valkenstijn.nl
- www.landmarkt.nl
- www.landwinkel.nl
- www.maartenskliniek.nl
- www.marqt.com
- www.mijnboer.nl
- www.nieuwenuts.nl
- www.oregional.nl

- www.p-nuts.nu
- www.stadsboerderijalmere.nl
- www.streeksmaakverbond.nl
- www.uitjeeigenstad.nl
- www.utrecht.nl
- www.veldleeuwerik.nl
- www.vershuys.com
- www.vhlde.nl
- www.waterplan.rotterdam.nl
- www.willemendrees.nl
- www.woonpunt.nl

BIJLAGE 1. BEDRIJFSTYPEN, PRODUCTEN EN JURIDISCHE BELEMMERINGEN

Type	Plantaardige productie	Dierlijke productie	Faciliteiten	Wettelijke randvoorwaarden bij ontwerp		
				Wro (bestemmingsplan)	Wm (milieuvergunning bij verweving functies)	Overig
De voedselboerderij	Akkerbouwgewassen (aardappelen, graan), en grove groenten (peen, uien, bewaarkool, rode bieten, erwten).	Alle landbouwhuisdieren mogelijk (1-2 soorten per bedrijf)	Werktuigberging Bewaarplaatsen (lucht gekoeld en mechanisch gekoeld) Stallen Mestplaat	Bedrijfsgebouwen voor voedselproductie, incl. teelt ondersteunende voorzieningen goed vastleggen in de buurt van bewoning	<ul style="list-style-type: none"> - Boomgaard en overige open teelten, moet spuitvrije zone van 50 meter tot woningen, op basis van drift naar oppervlaktewater (activiteitenbesluit) - Vanaf natuurgebied/Flora en Fauna-gevoelige objecten: minimaal 250 meter verderop met veehouderij; wel toegestaan: biologische veehouderij binnen 250 meter van natuurgebied - Veehouderij minimaal 50 meter van eerste bewoning en verblijf (B&B, kinderopvang etc.); indien 1 inrichting voor Wm uitzonderingen naar 25 m mogelijk) 	Indien bezoekers zie dan bij het recreatiebedrijf voor hygiëne.
Het energiebedrijf	n.v.t. Akkerbouwgewassen (aardappelen, graan), en grove groenten (peen, uien, bewaarkool, rode bieten, erwten).	Alle landbouwhuisdieren mogelijk (1-2 soorten per bedrijf)	Windmolen Mestplaten Vergistingsinstallatie	Bedrijfsgebouwen incl. windmolens vastleggen als mogelijkheid in de buurt van bewoning	<ul style="list-style-type: none"> - Windmolen: afstand woning minimaal 4 x de ashoogte van windmolen; omgevingsvergunning en milieuvergunningplichtig. - Windmolen op afstand van natuurgebieden* 0,5 tot 2 ha per windmolen <p>Voor mestplaten en vergistings-installatie aparte milieuvergunning, zie hieronder bij kringlopenbedrijf.</p>	
Het kringlopenbedrijf	Akkerbouwgewassen (aardappelen, graan), en grove groenten (peen, uien, bewaarkool, rode bieten, erwten).	Alle landbouwhuisdieren mogelijk (1-2 soorten per bedrijf)	Mestplaten Vergistingsinstallatie Compostering	Bedrijfsgebouwen incl. ondersteunende voorzieningen vastleggen als mogelijkheid in de buurt van bewoning	Kleinschalig: gemeentelijke milieuwetgeving en milieuvergunning; (ook 'franchise': richtlijn aanbevolen 100 m vanaf bewoning ('bedrijven en milieuzonering') op grotere schaal (1 vestiging) met provinciale toetsing: afstand afh. grootte.**	

Het recreatiebedrijf	Akkerbouwgewassen, groentegewassen, fruit en bloemen	Alle landbouwhuisdieren	Diverse stallen, verwerkingsruimte (b.v. kaasmakerij), Mestplaat Kapschuur Winkel Ontvangstruimte Parkeerplaats	Bedrijfsgebouwen voor voedselproductie, incl. teelt ondersteunende voorzieningen goed vastleggen in de buurt van bezoekers; voor volwaardige en eventueel niet-volwaardige landbouwbedrijven met verbinding met landbouw nevenfuncties mogelijk maken (o.a. parkeren, winkel, terras etc.). Afstemming stedelijk horecabeleid: APV en Drank- en horecawet verg. ook in buitengebied. Overigens: paardenbak binnen bouwblok.	Verweving veehouderij en menselijk verblijf: veehouderij minimaal 50 meter van eerste bewoning en verblijf in gebouw (B&B, logeerhuis); nog discussie of ook geldt voor verblijf in niet-gebouw (camping); indien veehouderij en verblijfsrecreatie 1 inrichting op 1 erf voor Wm uitzonderingen naar 25 m mogelijk Afstand buurman met veehouderij en buurman met verblijfsrecreatie ook minimaal 50 meter tussen stal en eerste verblijfslocatie. Bovenstaande geldt niet bij dagrecreatie.	Hygiëne: <i>verplicht</i> : scheiding in tijd en/of ruimte productiefuncties en bezoekers-functies (bijvoorbeeld glasplaat tussen kaasmakerij en bezoekers); <i>gewenst</i> : erf met gescheiden open afrit voor productie en bezoek (schone weg, vuile weg); bezoekersfuncties apart erfgedeelte af te sluiten bij dieren en dierziekte-uitbraak
Het educatiebedrijf	Akkerbouwgewassen, groentegewassen, fruit en bloemen	Alle landbouwhuisdieren	Leslokaal, keuken	Idem recreatie; zonder alcohol	Idem recreatie indien educatie ook logeren betreft (bijvoorbeeld groepsverblijf voor scholieren o.i.d.)	Hygiëne: idem recreatie. Overigens: aparte bedrijfskeuken nodig, ook voor lichte vormen van eten en drinken; niet toegestaan in privé keuken
Community (bedrijf)	Aardappelen, groenten, glasgroente, fruit, snijbloemen.	Kippen of geiten	Loods voor werktuigberging, productopslag en verwerking, stal, mest/composteerplaat, winkel/ontvangstruimte (tunnel-)kas	Bedrijfsgebouwen voor voedselproductie, incl. teelt ondersteunende voorzieningen goed vastleggen in de buurt van bewoningen met name voor ONVOLWAARDIGE agrarische bedrijven	Idem de voedselboerderij (voor Wm telt de activiteit, niet of bedrijfsmatig is)	
Het zorgbedrijf	Akkerbouwgewassen, Groenten, glasgroente.	Kippen of geiten	Diverse stallen, mestplaat kapschuur Winkel/werkplaats Gemeenschappelijke ruimte, Parkeerplaats	Bedrijfsgebouwen voor voedselproductie, incl. teelt-ondersteunende voorzieningen goed vastleggen in combinatie met verblijf zorgvragers; voor volwaardige en eventueel niet-volwaardige landbouwbedrijven met verbinding met landbouw nevenfuncties mogelijk maken (o.a. kantine, parkeren, winkel/werkplaats, restaurant voor zorgvragers etc.).	Verweving veehouderij en menselijk verblijf: veehouderij minimaal 50 meter van eerste bewoning en verblijf (woning zorgvragers); indien veehouderij en wooneenheid zorgvragers 1 inrichting op 1 erf voor Wm uitzonderingen naar 25 m mogelijk Afstand buurman met veehouderij en buurman met zorgverblijf ook minimaal 50 meter tussen stal en eerste verblijfslocatie. Bovenstaande regels gelden NIET bij dagopvang in de zorg (als de zorgvragers dus niet blijven slapen)	Zie bij het recreatiebedrijf

De groenbeheerder	n.v.t.	Schapen	Potstal	Erf met bedrijfsgebouw regelen dat waarschijnlijk niet aansluit aan de te beheren gronden	Potstal vanaf natuurgebied/Flora en Fauna-gevoelige objecten: minimaal 250 meter verderop; wel toegestaan: biologische schapenhouderij binnen 250 meter van natuurgebied Potstal minimaal 50 meter van eerste bewoning en verblijf (B&B, kinderopvang)	Bij bezoekers in en rondom de potstal en/of kaasmakerij o.i.d. zie bij het recreatiebedrijf.
Het distributiebedrijf	n.v.t.	n.v.t.	Verwerkingsruimte, kleine opslagruimte, winkel, ontvangstruimte, parkeerplaats	Nevenfunctie verwerking en distributie (grote bedrijfsgebouwen) mogelijk maken in buitengebied, in combinatie met volwaardig agrarisch bedrijf; incl. parkeren en toets op verkeersaantrekkende werking (landbouw → industrieterrein wordt hier al snel de discussie)	Verkeersafwikkeling met toets luchtkwaliteit, veiligheid en geluidshinder; afhankelijk van de getroffen maatregelen afstand tot bewoning.	
Groene daken	Groentegewassen (glas en vollegrond)	n.v.t.	Kas	Indien met glasteelt: kasteelt mogelijk maken (kassen gelden als gebouw); dus toets op verkeer, licht, natuurverstoring	<ul style="list-style-type: none"> - Kas vanaf natuurgebied en bewoning: toets op lichtvervuiling; afstand afhankelijk van gebruikte afschermingstechnieken voor licht*** - Nieuwe kas 25 meter vanaf woning derde; oude kas 10 meter (op basis van bestrijdingsmiddelen) 	
Landgoederen	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	Zie de voedselboerderij; geldt ook bij extensieve bewoning	Zie de voedselboerderij, geldt ook bij extensieve bewoning.	Indien rangschikking onder NSW (fiscale stimulans) oppervlakte landgoed min. 5 hectare, openbaar toegankelijk, 25 jaar in stand houden
De producerende wijk	Groentegewassen (glas en vollegrond), fruit	n.v.t.	Kas	Indien met glasteelt: kasteelt mogelijk maken (kassen gelden als gebouw); zowel losse kassen als aaneengesloten kasgebied	<ul style="list-style-type: none"> - Bedrijfsmatig boomgaard en overige open teelten moet spuitvrije zone van minimaal 30, bij voorkeur 50 meter tot woningen - Kas vanaf bewoning: toets op lichtvervuiling, geluidshinder en lozingen. Op basis van bestrijdingsmiddelen nieuwe kas minimaal 25 meter van woning derde. 	

*Natuurgebieden zoals de Oostvaardersplassen (Oostvaarderswold), met name gebieden Vogel- en habitatrictlijn (Natura 2000) vereisen een ecologische toets bij plaatsing van een windmolen, zowel los als in een park, op botsings-slachtoffers, habitatverlies, verstoring leefomgeving, barrièrewerking; aangehouden wordt 0,5 tot 2 ha per windmolen als vrij gebied waar de wind vrij spel heeft (dus wel lage beplanting, geen bebouwing) plus 4 maal de ashoogte afstand tot de eerste menselijke bewoning

**Omvang biomassaproductie tot 25.000 m³ in normale milieuvergunning via de gemeente, ook bij meerdere vestigingen in franchise-model. Erboven aparte vergunning via provincie en VROM. Dan hangt de afstand tot de bewoning af van de omvang van de biomassa-vergister en MER.

***Besluit glastuinbouw: vanaf 2.500 m² vaste opstand in glas of kunststof milieuvergunning en vergunning onder Wvo (lozingen) nodig; geldt ook voor gemengde bedrijven met losstaand glas. Toets op geluidhinder, lichthinder en lozingen. Afhangelijk van de gebruikte technieken, kunnen de afstanden tot natuur en/of woningen variëren.

BIJLAGE 2. OVERZICHT RELEVANTE WET- EN REGELGEVING

Bron: Inventarisatie wet- en regelgeving Multifunctionele Landbouw, mei 2009 en aangevuld voor stadslandbouw mei 2011

Betekenis: (=) neutraal; (+) werkt positief; (-) werkt negatief; (?) discutabel of uitzoeken

ALGEMEEN			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis Knel- en pluspunten ¹⁾
Wet op de ruimtelijke ordening	Wet: VROM Provincie: Verordening provinciaal belang Uitv: Gemeente	Bestemmingsplan: gebruik gebouwen en gronden; bouwvergunning; aanlegvergunning. Structuurvisie provincie en structuurvisie gemeente zijn richtinggevend beleidsdocument. Kassen, zones zonder spuiten, markt, distributie	(=) Structuurvisie provincie (-) Instructies en verordening provincie (+) Structuurvisie gemeente Bestemmingsplan: (-) standaardisatie (-) eenmaal geregeld = vast (+) ontwikkelingsgericht met gebiedswaarden (-) trage reactiesnelheid aanpassingen
Regelingen 'rood voor groen', 'rood-voor-rood', ruimte-voor-ruimte, nieuw landgoed etc.	Uitv: Gemeente	Regelingen zijn beleidsconstructies. Ze zijn pas operationeel indien gemeente ze heeft geregeld in bestemmingsplan!	(-) misverstand dat deze 'regelingen' een recht zijn als je aan criteria voldoet. (-) onjuiste druk vanuit uitvoerders en ontwikkelaars (+) stuurt op win-win met breder zicht dan r.o. sec (+) aanzet ontwikkelingsplanologie (=) regelingen zijn detaillistisch en verliezen soms het doel
Algemeen Plaatselijke Verordening (APV)	Uitv: Gemeente	Veiligheid en openbare orde. Afgeleide vergunningen: pension, terras, exploitatie horeca, exploitatie kampeerterrein, evenement.	(-) Standaardisatie geeft geen ruimte voor activiteiten op boerderij; (-) Begripsverwarring zoals horeca, pension. (-) Onpraktische meldingstermijnen bij evenementen
Besluit brandveilig gebruik bouwwerken: Gebruiksbesluit	Wet: VROM Uitv: Gemeente (gebruiksmelding en gebruiksvergunning)	Brandveiligheid	(+) Verantwoordelijkheid (=) Landelijke Standaard afmetingen (-) Rekentechnische methodiek
Wabo: wet algemene bepalingen omgevingsrecht: Omgevingsvergunning	Wet: VROM Uitv: Gemeente	Integratie alle lokale vergunningen. In werking in 2010.	(+) Kans tot integratie (?) Kans op frustraties door standaardisaties zoals digitale standaards/ formulieren
Pachtwet Relatie verpachter- pachter	Wet: LNV Uitv: notaris Registratie en controle: Grondkamer	Continuïteit opvolging; veiligstelling gebruik door landbouw; sturing prijs Uitvoeringsbesluit art 58 door Grondkamer, ondergrens 25 are tenzij besluit art 58.	(+) Financieringsbasis (+) zekerheid grondgebruik (+) Specifieke uitgifte aan biologische landbouw en aan agrarisch natuurbeheer mogelijk (-) Verpachter kan nieuwe ontwikkelingen niet inzetten door continuatierecht

Wet milieubeheer Relatie inrichting (als term voor het gebouw) - gebruik Activiteitenbesluit Officieel: het 'Besluit algemene regels voor inrichtingen milieubeheer'.	Wet: VROM als raamwet: vele AMvB's) Uitv: Gemeente Wet: VROM Uitv: Gemeente	Voorkomen negatieve effecten op milieu AmvB voor melding i.p.v. vergunning Bundeling milieueisen voor een inrichting/gebouw Regels begrip afval	(-) Onderdeel-gericht denken frustreert integrale aanpak ML en duurzaamheid (+) Integratie inrichtingseisen van een gebouw (+) naamstelling vergunning op gebouw: overdraagbaar
Wet Ammoniak en Veehouderij	Wet: VROM	Ammoniak: 250 m zone rond verzuringsgevoelige natuurgebieden	(=) Stankhinder (+) Specifieke uitzonderingen voor biologische bedrijven
Wet geurhinder en veehouderij	Wet: VROM Uitv: Gemeente	Afstand geurhinder tussen gebouwen, standaardberekeningen, onderdeel milieuvergunning en vereist bij r.o. ontwikkelingen veehouderij	(-) recreatieve verbreding belemmert agrarische burens (-) rekennorm is maatstaf (?) flexibel door methode individuele benadering met gemeentelijke 'gebiedsvisie'
Interimwet Stad- en Milieubenadering	Wet: VROM Uitv: Gemeente: milieuvergunning Provincie: reconstructiegebieden	Aparte regeling ingeval van regelknelpunten Aparte procedure voor knelpunten geurhinder in reconstructiegebieden	(+) Kans echte knelpunten op te lossen; nadeel lange route
Water en bodem -grondwaterwet -wet op de bodembescherming		Winnig grondwater met plicht deze gronden aan te kopen in wingebed en afspraken te maken voor schoon water Benoemen waardevolle bodemgebieden (prov.)	(=) Extra pressie te komen tot duurzaamheid (=) Extra nadruk te komen tot zorgvuldige landbouw; geen regelgeving
Wet Inrichting Landelijk Gebied (WILG)	Wet: rijk	Investeringsbudget Landelijk Gebied (ILG) en kader Landinrichting incl. Reconstructiewet Concentratiegebieden	
Reconstructiewet, deels onder WILG	Wet: VROM en LNV Uitv: provincie	Sturing veehouderij Aparte regeling ammoniakuitstoot en geurhinder	(-) Geen ML doelen (=) Stimuleren 10% biologische veehouderij in reconstructieplannen (+) Uitbreiding biologische bedrijven in 250 m zone
Natuurschoonwet (NSW)	Wet: Financiën Uitv:	Fiscale sturing behoud gebieden (i.k.v. successie): criteria zgn. NSW-rangschikking	(+) Fiscale werking: behoud landgoederen en stimulans nieuwe landgoederen; heldere criteria (+) Openbare toegankelijkheid en instandhoudingsplicht 25 jaar (fiscaal) (+) 'huis' lagere waardering in OZB
Overig: fiscaal	Wet: Financiën	Fiscale sturing van investeringen in gronden en gebouwen; groen beleggen; investeringsaftrek milieu; waardering grond bij box 1 of box 3 en bij opvolging.	(+) Box 1 en box 3 goed principe voor ML fondsen (+) Groen beleggen leverde goede bijdrage aan financiering bij omschakeling biola en dubo (-) Waardering grond wijzig: agr vrijstelling vervalt bij nevenactiviteit
Flora- en faunawet	Ministerie LNV, met	Bescherming soorten en biotopen	Beheerplannen t.b.v. biotoopbescherming; vergunningstoets als

Natuurbeschermingswet (beide gebaseerd op Vogel- en Habitatrichtlijn EU) Boswet Plannen om deze 3 wetten te integreren tot 1 Natuurwet (14 juli 2008, LNV) Bijbehorend uitvoeringsbesluit: Programma Beheer Subsidieregeling natuurbeheer 2000 (SN) Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN) Is per 1 januari 2009 overgedragen naar Provincies	verregaande bevoegdheden provincies (controle AID en douane bij Cites; DLG bij uitvoering SN en SAN)	Habitat- en Vogelrichtlijn Beheervergoedingen	te bijzonder voor beheerplan Maatwerk, geen generieke goedkeuringen (zie Cie Trojan); per geval ingewikkelde planonderbouwing nodig bij overzetten naar provincies: (+) Past bij gebiedsplan (-) Betaling niet meer aan vereniging, maar aan beheerder: kan collectieve aanpak bedreigen inzet natuurbeheer (?) Relatie SN – agr. Beheer (?) Financiële continuïteit (-) Koppeling bestemmingsverandering, blijft wel agrarisch gebruik mogelijk
Vestigingswet	Wet: EZ Uitv: Gemeente		
Waterschapswet	Uitv: Waterschap	Instelling waterschap, wijze belasting. Vergunning waterbelang	(?) waarderingsgrondslag belasting bij waardeverandering (?) keur watergangen, drainage etc.
Wet op de Archeologische Monumentenzorg	Wet: VROM (als raamwet) Uitv: provincie en gemeente	Archeologische waarden in bodem behouden	(=) onderzoeksvereiste voor werken in de grond in gebieden met middelhoge of hoge verwachtingswaarde (+) flexibele invulling mits meedenken waarden
Provinciewet, Landschapsverordening	Uit: Provincie	Regels borden, verschilt per provincie	
Wet Informatie-uitwisseling Ondergrondse Netwerken (WION) Ook: grondroedersregeling	Uitv: Kadaster	Vervangt KLIC, melding grondwerk en schaderegeling bij leidingen	(+) geautomatiseerd (-) elke melding kost geld, ook ploegen?
Wegenwet	Wet: VWS	Registratie wegen openbaar karakter Begrenzing bebouwde kom voor verkeer	

GROENBEHEER, NATUUR- EN LANDSCHAPSBEHEER

Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
Flora- en faunawet Natuurbeschermingswet (beide gebaseerd op Vogel- en Habitatrichtlijn EU) Boswet Plannen om deze 3 wetten te integreren tot 1 Natuurwet (14 juli 2008, LNV) Bijbehorend uitvoeringsbesluit:	Ministerie LNV, met verregaande bevoegdheden provincies (controle AID en douane bij Cites; DLG bij uitvoering SN en SAN)	Bescherming soorten en biotopen Habitat- en Vogelrichtlijn Beheervergoedingen Aanwijzen gebieden voor natuur	Knel- en pluspunten Beheerplannen t.b.v. biotoopbescherming; vergunningtoets als te bijzonder voor beheerplan Maatwerk, geen generieke goedkeuringen; per geval ingewikkelde planonderbouwing nodig bij overzetten SAN en SN naar provincies: (+) Past bij gebiedsplan (-) Betaling niet meer aan vereniging, maar aan beheerder: kan bedreiging zijn voor huidige collectieve aanpak

Programma Beheer Subsidieregeling natuurbeheer 2000 (SN) Subsidieregeling agrarisch natuurbeheer (SAN) Wordt per 1 januari 2009 overgedragen naar Provincies			inzet natuurbeheer (?) Relatie SN – agr. Beheer (?) Financiële continuïteit (-) Koppeling bestemmingsverandering, blijft wel agrarisch gebruik mogelijk
Wetsvoorstel Dieren (2009) Vervangt Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GGWD) Besluiten, o.a. Besluit identificatie & Registratie van Dieren (I&R) met uitvoeringsregeling.	Wet: LNV Controle: AID	Kaderwet gericht op gezondheid en welzijn van dieren (o.a. landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren). In het wild levende dieren → Flora- en Faunawet	(+) Diergezondheid en dierenwelzijn (-) Registratie en oormerken van individuele dieren direct na geboorte, ook in uitgestrekte natuurgebieden
Natuurschoonwet (NSW)	Wet: Financiën	Fiscale sturing behoud gebieden (successie)	(+) Fiscale werking: behoud landgoederen en stimulans nieuwe landgoederen (+) Toegankelijkheid en instandhoudingsplicht (fiscaal)
Pachtwet Relatie verpachter – pachter	Wet: LNV Registratie en controle: Grondkamer	Continuïteit opvolging; veiligstelling gebruik door landbouw; sturing prijs	(+) Financieringsbasis (+) zekerheid grondgebruik (+) Specifieke uitgifte aan biologische landbouw en aan agrarisch natuurbeheer mogelijk (-) Verpachter kan nieuwe ontwikkelingen niet inzetten door continuatierecht
Wet Milieubeheer, Besluit vrijstelling stortverbod, vrijstellingsregeling plantenresten en tarabebeheer		Regels wanneer afval en plantenresten uit natuurgebieden niet bedoeld in het stortverbod	
Boswet	Wet: LNV	Handhaving bosareaal binnen Nederland: herplantplicht Kapmelding bij Dienst Regelingen te Dordrecht, LNV Loket (is iets anders dan gemeentelijke kapvergunning)	(-) flexibiliteit en relatie r.o. (-) ondergens bos, ook houtwalbosjes? (+) subsidie gezamenlijk bosbeheer via Bosgroepen (=) buiten bebouwde kom (eigen begrenzing)
Bomenverordening	Gemeente	Kapvergunning bomen	(=) onderscheid stedelijk en landelijk gebied
Boschapsverordening	Bosschap Toezicht: SER	Registratieplicht eigenaren vanaf 5 ha bos	

PRODUCEREN, VERWERKEN EN VERKOPEN VAN (STREEK)-PRODUCTEN			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
General Food Law (Verordening EG nr. 178/2002)	Wet: EU Uitv: landen	Veiligheid van voedingsmiddelen, registratie, traceerbaarheid	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid, o.a. via registratie bij VWA, traceerbaarheid van producten en werken volgens eigen voedselveiligheidsplan
Warenwet Warenwetregeling Hygiëne in	Wet: VWS Controle VWA	Veiligheid van voedingsmiddelen	(+) algemene eisen voor voedselveiligheid (-) gericht op grootschalige processen, geen specifieke uitzonderingen of

levensmiddelen, -besluit hygiëne van levensmiddelen Warenwetregeling Bereiding en behandeling van levensmiddelen Warenwetregeling etikettering van levensmiddelen (o.a. gebaseerd op EU richtlijnen 2000/13/EG, 89/395/EEG en 91/72/EEG Plus: gedetailleerde uitvoeringsbesluiten, zie 1.			omschrijvingen voor ambachtelijk, kleinschalig of streek (±) geen controle-kosten ondernemer
Landbouwkwaliteitswet Landbouwkwaliteitsbesluit 2007 Landbouwkwaliteitsregeling 2007	Wet: LNV (aangewezen controle-organen, o.a. Skal voor biologisch, CPE voor kip-ei, BKD voor bloembollen en COKZ voor zuivel)	Regelt kwaliteitsnormen voor het in de handel brengen van landbouwproducten	(+) regelt veilig werken met gecertificeerde producten (-) controlekosten relatief hoog voor kleinschalige ondernemer
Wetsvoorstel Dieren (2009) Vervangt Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GGWD) en daarnaast allerlei uitvoeringsbesluiten, zie 1b. Praktijkuitvoering via brancheafspraken per diersoort, o.a. IKB Varkens; KKM Melkvee; Kwaliteit Geiten	Wet: LNV Controle: AID	Kaderwet gericht op gezondheid en welzijn van dieren (o.a. landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren). In het wild levende dieren → Flora- en Faunawet Veilig en hygiënisch dieren houden en produceren	(+) Diergezondheid en dierenwelzijn (-) Contact tussen dieren en mensen vermijden (insleep dierziekten, overdracht mensen) (+) Veilig werken, gezonde producten (-) Scheiden bezoekers en landbouwhuisdieren (-) Controlekosten voor (kleinschalige) bedrijven
Vleeskeuringswet	Wet: LNV Controle VWA/AID	Controle kwaliteit vlees, ook op dierziekten (o.a. BSE)	(=) Controlekosten, relatief hoog voor kleinschalige produceren
Bestrijdingsmiddelenwet Regeling residuen van bestrijdingsmiddelen Daarnaast praktijkuitvoering via brancheafspraken in de teelt, o.a. GLOBALGAP IFA tuinbouw	Wet: LNV Controle: VWA Verordeningen: Productschap Tuinbouw	Veilig gebruik van bestrijdingsmiddelen, controle kwaliteit aardappelen, groente en fruit op residuen van bestrijdingsmiddelen	(+) Veilig en gezond produceren en verkopen
<i>Bovenstaande wetten zijn uitgewerkt in gerichte brancheafspraken voor de praktijk:</i>			
Hygiëncodes (algemeen verbindend voor o.a. zelfzuivelen)	Brancheorganisaties, o.a. productschap Tuinbouw, productschap Zuivel en Bond van Boerderijzuivel bereiders, Bedrijfsschap horeca en catering, hoofdbedrijfsschap detailhandel.	Regelen praktische uitvoering van warenwetten	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid, gericht op specifieke situatie, flexibel (-) controlekosten, relatief hoog voor kleinschalige produceren bij private certificering (alleen indien voortkomt uit landbouwkwaliteitswet; warenwetcontroles gratis)

Codex Alimentarius	WTO en FAO	Handelsafspraken voedselveiligheid en etikettering	(-) gebruik van natuurlijke- en gezondheidsclaims alleen nog wetenschappelijk onderbouwd
Aanvullende wetten bij streekproducten en bijzondere producten (rookwaar en alcohol):			
Bescherming BOB en BGA (verordening EG nr. 510/2006) en GTS (verordening EG nr. 509/2006)	EU en lidstaten	Bescherming Oorsprongsbenamingen en Geografische Aanduidingen plus Gegarandeerde Traditionele Specialiteiten	(+) Mogelijkheid tot bescherming (-) NL geen beleid (-) Geen specifieke uitzonderingen in hygiëneregelgeving
Drank- en horecawet Bij eigen productie of handel van alcohol (o.a. wijngaard) ook registratieverplichtingen via productschap en betaling van accijns via de belastingdienst (uitvoering douane)	Wet: WWS Uitv: Gemeente Controle VWA en gemeente Controle en vergunning accijns douane (vergunning Accijns Goederen Plaats en bedrijfsregistratie)	Veilige verkoop ('slijten') en schenken alcohol (o.a. leeftijdsgrens) Gaat uitsluitend over alcohol!	(-) Alcoholverkoop of -schenken in buitengebied nauwelijks praktisch te realiseren (-) Begripsverwarring (deze wet gaat alleen over alcohol!) bemoeilijkt kleinschalige horeca activiteiten in het buitengebied (-) relatie horecabestemming
Tabakswet	Wet: WWS Controle VWA	Verkoop en gebruik rookwaar (o.a. leeftijdsgrens) en rookvrije ruimten (o.a. publieke ruimte)	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid
Geldt altijd bij bezoekers op het erf en/of gebruik speeltoestellen:			
Arbeidsomstandighedenwet (arbowet 2007)	Wet: SZW Controle Arbeidsinspectie	veilig werken (rookvrij, BHV'er) fysieke belasting, werkdruk, geluidsbelasting, agressie en geweld veilige omgeving voor bezoekers zoals afsluiten mestkelders, veilige opslag gevaarlijke stoffen, reiniging handen en schoeisel, veilige opslag machines e.a.	(+) bewustwording risico's o.a. BHV'er, RI&E, registratie bezoekers, calamiteitenplan (vluchtroutes e.d.) (-) registratieverplichtingen,
Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen	Wet: WWS Controle VWA	Veiligheid speeltoestellen	(+) Bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA)

RECREATIE			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
General Food Law (Verordening EG nr. 178/2002) Warenwet Landbouwkwaliteitswet Vleeskeuringswet e.a. Wet Dieren Voor details zie activiteit: streekproducten	EU Ministerie VWS (controle VWA) Ministerie LNV (aangewezen controle-organen, o.a. Skal voor biologisch, CPE voor kip-ei, COKZ voor zuivel)	Veiligheid van voedingsmiddelen, registratie, traceerbaarheid	(+) regelen eigen verantwoordelijkheid, o.a. via registratie bij VWA, traceerbaarheid van producten en werken volgens eigen voedselveiligheidsplan
Bovenstaande wetten zijn uitgewerkt in gerichte brancheafspraken voor de praktijk:			

Hygiëncode voor de horeca	Brancheorganisaties, o.a. Bedrijfsschap horeca en catering, hoofdbedrijfsschap detailhandel	Regelen praktische uitvoering van warenwetten	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid, gericht op specifieke situatie, flexibel en zelf in te vullen
Aanvullende wetten bij bijzondere producten (rookwaar en alcohol):			
Drank- en horecawet	Wet: VWS Uitv: Gemeente Controle VWA en gemeente	Veilige verkoop en schenken alcohol (o.a. leeftijdsgrens), verplichting diploma Sociale Hygiëne bij schenken alcohol	(-) alcoholverkoop of -schenken in buitengebied nauwelijks praktisch te realiseren (-) begripsverwarring (deze wet alleen over alcohol!) bemoeilijkt kleinschalige horeca in het buitengebied
Tabakswet	Wet: VWS Controle: VWA	Verkoop en gebruik rookwaar (o.a. leeftijdsgrens) en rookvrije ruimten (o.a. publieke ruimte)	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid
Geldt altijd bij bezoekers op het erf en/of gebruik speeltoestellen en/of muziek, kopieën e.a.:			
Arbeidsomstandighedenwet (arbowet 2007) geldt zowel voor personeel als bezoekers / gasten!	Wet: SZW Controle Arbeidsinspectie	veilig werken (rookvrij, BHV'er) fysieke belasting, werkdruk, geluidsbelasting, agressie en geweld veilige omgeving voor bezoekers zoals afsluiten mestkelders, veilige opslag gevaarlijke stoffen, reiniging handen en schoeisel, veilige opslag machines e.a.	(+) bewustwording risico's o.a. BHV'er, RI&E, registratie bezoekers, calamiteitenplan (vluchtroutes e.d.) (-) registratieverplichtingen,
Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen	Wet: VWS Controle: VWA	Veiligheid speeltoestellen (ook poldersport e.a.)	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Muziekrechten	Sena		(-) Betalen
Verblifsrecreatie:			
Waterleidingbesluit	Wet: VROM	Verstrekking gezond drinkwater, bad- en douchewater aan gasten: legionella-preventie	(+) Bewustwording risico's (o.a. logboeken, risicoanalyse en beheersplan voor legionellapreventie) (-) monster name en controlekosten relatief hoog bij kleinschalig bedrijf
Warenwetbesluit Kinderbedden en -boxen	Wet: VWS Controle: VWA	Veiligheid kinderbedjes en -boxen	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Waterrecreatie:			
Vaarvergunning (Wet Openbare Vervoermiddelen, Binnenscheperwet...)	Uitv: Gemeente of Waterschap	Registratie schepen Vergunning bevaren kwetsbare waterwegen en natuurgebieden	

ZORG: VARIANT HULPBEHOEVENDEN			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
General Food Law (Verordening EG nr. 178/2002) Warenwet Voor details zie activiteit: streekproducten	EU Ministerie VWS (controle VWA)	Veiligheid van voedingsmiddelen, registratie, traceerbaarheid	(+) regelen eigen verantwoordelijkheid, o.a. via registratie bij VWA, traceerbaarheid van producten en werken volgens eigen voedselveiligheidsplan
Kwaliteitswet zorginstellingen	Wet: VWS (Inspectie voor Gezondheidszorg)	Veilige omgeving zorginstelling	(+) Globale normen en eigen verantwoordelijkheid (=) Kwaliteitssysteem
Wet marktordening gezondheidszorg (Wmg) Ondersteunende besluiten en regelingen gericht op administratie en registratie	Wet: VWS (Zorgautoriteit)	Marktonwikkeling en –ordening in de gezondheidszorg, toezicht, beheersing van de kostenontwikkeling van de zorg, verbetering positie consument	(-) Uniformering in administratie en registratie, vereist aansluiten bij zorginstelling
Ondersteunende wetten en uitvoeringsbesluiten, o.a. Wet op de geneeskundige behandelovereenkomst (WGBO), Klachtwet Cliënten Zorgsector (KCZ), Wet Beroepen Individuele Gezondheidszorg (BIG), Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen (BOPZ)	Wet: VWS	Verbeteren informatievoorziening en rechtspositie cliënten.	(=) regelen zeer specifieke situaties
Financiering via WMO, AWBZ, wet REA of WSW in de zorg bepaalt mede de mogelijkheden voor ML:			
Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO)	Gemeente	Bieden van 'lichte zorg' gericht op zelfstandig functioneren (gedeeltelijk in Pgb's) zowel lichamelijk als geestelijk	(=) kwaliteitssysteem zorgboerderijen (-) ingewikkelde administratie, vereist bijna aansluiten bij 'franchise' en/of grotere zorginstelling
Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ)	Wet:VWS (Inspectie voor Gezondheidszorg)	Bieden van 'zware zorg' (o.a. Pgb's), zowel lichamelijk als geestelijk	(=) in protocollen Vereniging Agrarische Kinderopvang (VAK) (-) kostenbeheersing laat nauwelijks innovatie (ML) toe (-) sterke inzet op controle: ingewikkelde administratie, vereist aansluiten bij zorginstelling
Re-integratie Arbeidsgehandicapten (wet REA)	Wet: SZW Uitvoering UWW	Terugkeer naar betaalde arbeid (voor cliënten met Wajong, WAZ of WAO uitkering);	?
Wet Sociale Werkvoorziening (WSW)	Wet: SZW Uitvoering CWI	Werken onder aangepaste omstandigheden	?
Bovenstaande wetten zijn uitgewerkt in gerichte brancheafspraken voor de praktijk:			
a. Kwaliteitssysteem zorgboerderijen (vrijwillig) b. CAO Zorg (algemeen verbindend)	Steunpunt Landbouw & Zorg Sociale partners	Landelijke kwaliteitseisen	(=) in kwaliteitssysteem zorgboerderijen
Geldt altijd bij bezoekers op het erf en/of inzet personeel:			
Arbeidsomstandighedenwet (arbowet 2007)	Wet: SZW Controle Arbeidsinspectie	veilig werken (rookvrij, BHV'er) fysieke belasting, werkdruk, geluidsbelasting,	(+) bewustwording risico's o.a. BHV'er, RI&E, registratie bezoekers, calamiteitenplan (vluchtroutes e.d.)

geldt zowel voor personeel als bezoekers / gasten!		agressie en geweld veilige omgeving voor bezoekers zoals afsluiten mestkelders, veilige opslag gevaarlijke stoffen, reiniging handen en schoeisel, veilige opslag machines e.a.	(-) registratieverplichtingen,
Veiligheid, o.a. drinkwatervoorziening, ziekten, klachtrecht, speeltoestellen, kinderbedden e.a.			
Waterleidingbesluit	Wet: VROM	Verstrekking gezond drinkwater, bad- en douchewater aan gasten: legionella-preventie	(+) Bewustwording risico's (o.a. logboeken, risicoanalyse en beheersplan voor legionellapreventie) (-) monster name en controlekosten relatief hoog bij kleinschalig bedrijf
Wet Publieke Gezondheid, Infectieziektewet, Wet Collectieve Preventie Volksgezondheid)	Wet: SZW Controle GGD	Preventie ziekte uitbraken (registratieverplichtingen)	(=) In protocollen VAK en in kwaliteitssysteem zorgboerderijen
Wet klachtrecht cliënten zorgsector		Mogelijkheid klachten (instellen ouderraad of cliëntenraad)	(=) In protocollen VAK en in kwaliteitssysteem zorgboerderijen
Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen	Wet: VWS Controle VWA	Veiligheid speeltoestellen (ook poldersport e.a.!))	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Warenwetbesluit Kinderbedden en -boxen	Wet: VWS Controle VWA	Veiligheid kinderbedjes en -boxen	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Tabakswet	Wet: VWS Controle VWA	Verkoop en gebruik rookwaren (o.a. leeftijdsgrens) en rookvrije ruimten (o.a. publieke ruimte)	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid (+) rookvrije ruimte, ook op de zorgboerderij

ZORG: VARIANT KINDEROPVANG			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
General Food Law (Verordening EG nr. 178/2002) Warenwet Landbouwkwaliteitswet Wet dieren, Vleeskeuringswet Voor details zie activiteit: streekproducten	EU Ministerie VWS (controle VWA) Ministerie EL&I (aangewezen controleorganen, o.a. Skal voor biologisch, CPE voor kip-ei, COKZ voor zuivel)	Veiligheid van voedingsmiddelen, registratie, traceerbaarheid	(+) regelen eigen verantwoordelijkheid, o.a. via registratie bij VWA, traceerbaarheid van producten en werken volgens eigen voedselveiligheidsplan
Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen	Wet: VWS Controle: VWA	Veiligheid speeltoestellen (ook poldersport e.a.!))	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Warenwetbesluit Kinderbedden en -boxen	Wet: VWS Controle VWA	Veiligheid kinderbedjes en -boxen	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen
Wet Kinderopvang (Wk) Met verschillende uitvoeringsbesluiten, zie 2	Wet: OCW (voorheen SZW) Controle: GGD	Kwaliteit en inspectie kinderopvang	(=) In protocollen Vereniging Agrarische Kinderopvang (VAK) (-) Ingewikkelde administratie, vereist bijna aansluiten bij 'franchise' verplicht

		Verklaring van Goed Gedrag	(+) veiligheid kinderen
Bovenstaande wetten zijn uitgewerkt in gerichte brancheafspraken voor de praktijk:			
a. Convenant kwaliteit kinderopvang b. CAO Kinderopvang (algemeen verbindend)	Branche (controle GGD en certificeringsinstantie HKC voor VAK)	Landelijke kwaliteitseisen	(=) protocollen VAK en in kwaliteitssysteem zorgboerderijen
Geldt altijd bij bezoekers op het erf en/of gebruik speeltoestellen e.a.:			
Arbeidsomstandighedenwet (arbowet 2007) geldt zowel voor personeel als bezoekers / gasten!	Wet: SZW Controle Arbeidsinspectie	veilig werken (rookvrij, BHV'er) fysieke belasting, werkdruk, geluidsbelasting, agressie en geweld veilige omgeving voor bezoekers zoals afsluiten mestkelders, veilige opslag gevaarlijke stoffen, reiniging handen en schoeisel, veilige opslag machines e.a.	(+) bewustwording risico's o.a. BHV'er, RI&E, registratie bezoekers, calamiteitenplan (vluchtroutes e.d.) (-) registratieverplichtingen,
Veiligheid, o.a. drinkwatervoorziening, ziekten, klachtrecht e.a.			
Waterleidingbesluit	Wet: VROM	Verstrekking gezond drinkwater, bad- en douchewater aan gasten: legionella-preventie	(+) Bewustwording risico's (o.a. logboeken, risicoanalyse en beheersplan voor legionellapreventie) (-) monster name en controlekosten relatief hoog bij kleinschalig bedrijf
Wet Publieke Gezondheid (PG is NIEUW), Infectieziektewet, Wet Collectieve Preventie Volksgezondheid)	Wet: SZW Controle: GGD	Preventie ziekte uitbraken (registratieverplichtingen)	(=) In protocollen VAK en in kwaliteitssysteem zorgboerderijen
Wet klachtrecht cliënten zorgsector		Mogelijkheid klachten (instellen ouderraad of cliëntenraad)	(=) In protocollen VAK en in kwaliteitssysteem zorgboerderijen

EDUCATIE			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
General Food Law (Verordening EG nr. 178/2002) Warenwet Landbouwkwaliteitswet Wet Dieren, Vleeskeuringswet Voor details zie activiteit: streekproducten	EU Ministerie VWS (controle VWA) Ministerie LNV (aangewezen controleorganen, o.a. Skal voor biologisch, CPE voor kip-ei, COKZ voor zuivel)	Veiligheid van voedingsmiddelen, registratie, traceerbaarheid	(+) regelen eigen verantwoordelijkheid, o.a. via registratie bij VWA, traceerbaarheid van producten en werken volgens eigen voedselveiligheidsplan
Wetsvoorstel Dieren (2009) Vervangt Gezondheids- en welzijnswet voor dieren (GGWD) en daarnaast aanvullende dierenwetten, zie 3. In het wild levende dieren → Flora- en Faunawet	Wet: LNV Controle: AID	Kaderwet gericht op gezondheid en welzijn van dieren (o.a. landbouwhuisdieren, gezelschapsdieren).	(+) diergezondheid en dierenwelzijn (-) contact tussen dieren en mensen vermijden (insleep dierziekten, overdracht mensen)
Bovenstaande wetten zijn uitgewerkt in gerichte, vrijwillige brancheafspraken voor de praktijk:			
a. Code voor hygiëne op	a. VWA	Schoon en veilig werken	(+) regelt eigen verantwoordelijkheid

kinderboerderijen in Nederland b. certificering boerderijeducatie (vrijwillig)	b. St. Educatief Platteland		(-) de wet eist nog geen branche-afspraken bij educatie
Geldt altijd bij bezoekers op het erf en/of gebruik speeltoestellen e.a.:			
Arbeidsomstandighedenwet (arbowet 2007) geldt zowel voor personeel als bezoekers / gasten!	Wet: SZW Controle Arbeidsinspectie	veilig werken (rookvrij, BHV'er) fysieke belasting, werkdruk, geluidsbelasting, agressie en geweld veilige omgeving voor bezoekers zoals afsluiten mestkelders, veilige opslag gevaarlijke stoffen, reiniging handen en schoeisel, veilige opslag machines e.a.	(+) bewustwording risico's o.a. BHV'er, RI&E, registratie bezoekers, calamiteitenplan (vluchtroutes e.d.) (-) registratieverplichtingen,
Warenwetbesluit Attractie- en Speeltoestellen	Wet: VWS Controle VWA	Veiligheid speeltoestellen (ook poldersport e.a.)	(+) bewustwording en verantwoordelijkheid risico's (logboeken en inspectie VWA) (-) registratie verplichtingen

ENERGIEBEDRIJF/KRINGLOOPBEDRIJF			
Wet of regel	Wie gaat erover?	Sturing	Betekenis
Wet op de Ruimtelijke Ordening	Wet: VROM Uitv: Gemeente	Locatie bouwwerken op erf en erbuiten; aparte regels voor windmolens en hoge bouwwerken	(-) beperking kleinschalige windmolens en innovatie (-) zware procedure grote windmolens (+) plaatsing zonnepanelen met melding
Wet Milieubeheer	Wet: VROM	Omvang biomassaproductie tot 25.000 m ³ in normale milieuvergunning, erboven aparte vergunning via provincie en VROM	
Luchtverkeerswet		Hoogte grote windmolens	
Defensie		Windmolens: invloed straalpaden communicatie	

